

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра зарубіжної літератури та полоністики

«До захисту допускаю»

**Завідувач кафедри зарубіжної літератури та полоністики,
доктор філологічних наук, професор**

_____ **Галина Сабат «_____» _____ 2025 р.**

**ФОРМУВАННЯ ФОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У
ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ**
**Спеціальність 014 Середня освіта (Мова і література (польська,
англійська))**

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**на здобуття кваліфікації – вчитель польської мови та зарубіжної
літератури,**

викладач закладу фахової передвищої, вищої освіти,

викладач англійської мови

Автор роботи – Колібек Анастасія Андріївна _____

підпис

**Науковий керівник – кандидат філологічних наук,
доцент Зелінська Марія Зенонівна _____**

підпис

Дрогобич, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ФОНЕТИЧНА СИСТЕМА ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ТА ЇЇ ВІДМІННОСТІ ВІД УКРАЇНСЬКОЇ.....	3
1.1. Артикуляція голосних звуків	3
1.2. Особливості реалізації польських носових голосних	8
1.3. Система приголосних у польській та українській мовах: порівняльний аспект	17
1.4. Артикуляція приголосних у запозиченнях	20
РОЗДІЛ 2. ФОНЕТИЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ В АСПЕКТІ КОМУНІКАТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ	26
2.1. Асиміляція приголосних звуків	26
2.2. Редукція та її вплив на комунікацію	27
2.3. Спрощення у числівникових формах	30
РОЗДІЛ 3. ІНТОНАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	35
3.1. Роль, параметри та перцепція інтонації	35
3.2. Інтонаційна організація висловлювання: наголос та його функції	38
3.3. Польський та український наголос: порівняльний аспект	52
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНИХ НАВИЧОК УЧНІВ.....	57
4.1. Організація навчання фонетики: вимоги, підходи та критерії оцінювання	57
4.2. Техніки та вправи для ефективного розвитку фонетичних умінь	59
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	73

Вступ

Одним із невід’ємних елементів ефективної комунікації є фонологічна компетентність, що полягає у здатності правильно сприймати й відтворювати звуки мови, дотримуючись її фонетичних, просодичних та інтонаційних норм. Саме вона забезпечує не лише чіткість і зрозумілість мовлення, а й сприяє загальному міжособистісному та міжкультурному порозумінню. У випадку вивчення польської мови як іноземної формування фонологічної компетентності набуває особливої ваги, адже фонетична система польської, попри близькість до української, містить низку специфічних явищ, що становлять труднощі для українських учнів.

Фонологічна компетентність охоплює як оволодіння артикуляційними навичками, так і формування вмінь аудитивного розпізнавання фонем, інтонаційних моделей та ритмічних структур. Це комплексне явище, яке поєднує фізіологічні, психолінгвістичні та методичні аспекти. Для успішного засвоєння вимови недостатньо лише знати теоретичні особливості звукової системи — необхідно також розуміти механізми утворення звуків, відчувати специфіку їх функціонування в мовленнєвому потоці та навчитися контролювати власну артикуляцію. Особливу роль у цьому процесі відіграє просодія: наголос, інтонація і темп часто впливають на сприйняття мовлення більше, ніж окремі фонематичні відмінності.

Питанням фонетичної системи польської мови приділяли увагу такі науковці, як М. Мацьолек, Й. Тамбор, В. Вежховська, С. Смолень, А. Моленда, А. Творек, М. Осєвіч, Х. Карась, Н. Місяць, Й. Скорек, М. Висоцька. Зокрема методикою навчання польської фонетики як іноземної займалися І. Литвин, В. Піддубна, М. Бернацька, І. Мирошніченко, А. Кравчук, А. Домбровська.

Актуальність дослідження. Під час вивчення польської мови фонетиці зазвичай приділяється увага лише на початку – для того, щоб пояснити правила читання. Однак даний розділ мовознавства є не менш

важливим, ніж усі інші, а тому потребує більш детального та глибокого дослідження.

Метою дослідження є дослідити фонетичні особливості польської мови у порівняльному аспекті з українською мовою, визначити ті фонетичні явища, які становлять найбільші труднощі для українських учнів, та систематизувати методичні рекомендації для формування правильної вимови.

Мета роботи передбачає вирішення таких **завдань**:

1. проаналізувати артикуляційні характеристики голосних (зокрема носових) і приголосних звуків польської мови та визначити їхні відмінності від української мови;
2. розглянути фонетичну варіативність польської мови та її вплив на комунікативну зрозумілість: асиміляцію приголосних, редукацію, спрощення числівникових форм;
3. проаналізувати роль інтонації в комунікативному процесі, визначити параметри, функції і типи наголосу, а також порівняти польський і український наголос;
4. дослідити методичні прийоми, техніки та вправи для формування фонетичних умінь учнів, включно з артикуляційними, перцептивними та інтонаційними вправами.

Об'єкт дослідження: фонетичні системи польської та української мов.

Предмет дослідження: фонетичні особливості польської і української мови, а також їх порівняння з метою виявлення відмінностей і спільних рис, що можуть впливати на ефективність комунікації.

РОЗДІЛ 1. ФОНЕТИЧНА СИСТЕМА ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ТА ЇЇ ВІДМІННОСТІ ВІД УКРАЇНСЬКОЇ

1.1. Артикуляція голосних звуків

Українська фонетична система налічує 6 голосних звуків (а, о, у, е, і, и), в той час, як у польській мові розрізняють самостійні голосні (а, о, у, і, е, ɔ), звук [i], який вважають варіантом фонем $|i|$ та $|ɛ|$, який називають потенційною фонемою.

Голосні класифікують за такими артикуляційними особливостями:

1. участю губ (лабіалізовані, нелабіалізовані);
2. ступенем підняття язика і ступенем звуження ротової порожнини;
3. місцем підняття язика (рядом);
4. участю м'якого піднебіння разом з увулою (носові / неносові)[5].

Пол. $|a|$ – нелабіалізований низького підняття, середнього ряду, відкритий, неносовий.

При вимові польського $|a|$ положення язика і губ, як при глибокому диханні через рот; язик лежить пласко на дні ротової порожнини, проте його маса злегка зміщена назад; губи заокруглені, широко розкриті (рис. 1).

Укр. $|a|$ – нелабіалізований, низького підняття, заднього ряду, широкий, відкритий.

рис. 1 [30]

Як бачимо, основна різниця в артикуляції даного звуку в обох мовах полягає у позиції язика. Для того, щоб носієві української мови вимовити польський звук |a| потрібно трохи напружити корінь язика, відводячи його назад. Таке положення язика можна спостерігати під час вимови українського звуку |o|, адже саме цей голосний середнього підняття.

У польській мові фонема |a| реалізується двома звуками – [a] й [ä][5].

[ä] – це голосний відкритий передній, неокруглений, усний. Зустрічається в позиції міжпалатальними або палаталізованими приголосними. У порівнянні з |a| артикуляція дещо зміщена вперед.

Як самостійний звук він не функціонує, однак у польській мові зустрічається, наприклад, в таких словах, як: *siać* [śäć], *śmiać* [śm'jäć], *jajko* [jäjko].

Пол. |o| – лабіалізована, середньо-нижнього підняття, заднього ряду; вузька за шириною відкриття рота (рис. 2).

Укр. |o| – лабіалізована, середнього підняття, заднього ряду; вузька за шириною відкриття рота.

рис. 2 [30]

Робимо висновок, що основна відмінність у вимові польського та українського звуку полягає у піднятті язика. Для того, щоб вимовити польський |o| потрібно язик злегка вигнути вгору, він повинен висіти у повітрі в ротовій порожнині, не торкаючись її в жодному місці, вигин зміщений назад; губи округлені, утворюють чітке коло. Варто наголосити, що польський |o|, на відміну від українського, менш лабіалізований [5].

М. Бернацька, аналізуючи труднощі вимови польських звуків іноземцями, згадує, що східні слов'яни, зокрема українці, вимовляючи голосний [o], особливо в ненаголошених складах, як от у словах **ogrody**, **oko**je, **oko**, наближають його артикуляцію до[u]. Водночас дослідниця наголошує, що це не впливає на розуміння сказаного носіями мови, а лише інформує про іноземне походження мовця [18].

У польській мові фонема [o] реалізується двома звуками – [o] й [õ].

[õ] – це середній, задній, заокруглений, усний голосний. Даного звуку не існує в ізоляції, але він присутній, наприклад, у слові *ciocia*[ćóća], оскільки стоїть в позиції між палаталізованими приголосними. Артикуляція дещо зміщена вперед порівняно з [o].

У випадку фонemi [y][u] як у польській, так і в українській мовах, її реалізація однакова. Вінлабіалізований, високого підняття, заднього ряду; вузький за шириною відкриття рота. При вимові укр. [y] й пол. [u] язик знаходиться у задній частині сильно вигнутий угору й назад (до м'якого піднебіння), передня частина язика лежить на дні ротової порожнини, кінчик язика пласко спрямований у бік нижніх зубів; губи сильно округлені й звужені, утворюють маленьке коло, чітко висунуте вперед.

У польській мові звук [u] позначається двома літерами – **u** (*usta*) та **ó** (*córka*). Фонема [u] реалізується двома звуками [u] (*usta*[usta]) та [ü] (*judzić* [jüźić]).

Пол. [e] – неогублений, середнього підняття, переднього ряду; відкритий, неносовий (рис. 3).

Укр. [e] – неогублений, середнього підняття, середнього ряду, середній за шириною відкриття рота.

рис. 3[30]

Отже, при вимові польського |e| язик злегка вигнутий угору, висить у повітрі в ротовій порожнині, не торкаючись її в жодному місці, при цьому вигин зміщений уперед (на відміну від українського еквіваленту); губи розташовані пласко, утворюючи дуже сплюснений еліпс. Різниця помітна також у тому, що, вимовляючи український |e|, язик торкається нижніх зубів.

Важливо додати, що у мовленні дана фонема реалізується двома звуками: [e] (*ekran* [ekrãn] та пом'якшеним [è] (*sieć* [śèć]).

Укр. |и| – високо-середнього підняття, переднього ряду; вузький за шириною відкриття рота.

Пол. |у| – неогублений, неносовий, високо-середнього підняття, переднього ряду (трохи зміщений назад); вузький за шириною відкриття рота (рис. 4).

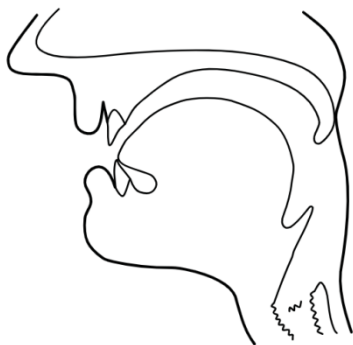

рис. 4 [30]

Хоч польська та українська фонemi схожі, порівнявши, можна побачити незначну різницю у їх артикуляції, що безумовно впливає на звучання. Те, що найбільше відрізняється, це ширина відкриття рота. При

реалізації польського звуку, щілина між губами вужча, в той час, як, вимовляючи український звук, вона дещо ширша, а кутики губ більш розтягнуті (як при усмішці). Язик при цьому напружений, а його кінчик скерований вертикально вниз за нижні зуби. Завдяки цьому пол. |y| коротший у звучанні, особливо це помітно у закритих складах: *pył, mysz, łys, strych*. І. Мирошніченко[7] зазначає, що у вимові пол. |y| наближається до пол. |e|, що також є наслідком позиції губ.

Польський |i|, так само, як її український відповідник, неогублений, високого підняття, переднього ряду й вузький за шириною відкриття рота. Оскільки у польській мові |y| є варіантом фонемі |i|, вони дуже схожі в артикуляції. Щоб його вимовити, язик, який знаходиться у передній частині ротової порожнини кінчиком вниз і якого краї торкаються 5/6 передніх зубів при вимові |y|, повинен ще щільніше до них прилягати. Губи при цьому пласкі, утворюють вузьку щілину, але, на відміну від звуку |y|, кутики знаходяться у більш натуральній (розслабленій) позиції або злегка опущені вниз.

При вимові укр. |i| кутики трохи більш розтягнуті, як при усмішці, але це не впливає значною мірою на звучання даної фонемі.

Проведений аналіз дозволяє побачити, що попри наявність спільних рис між звуками в польській та українській мові, між ними спостерігаються й помітні відмінності, пов'язані насамперед із місцем і способом творення, а також ступенем лабіалізації. У польській мові спостерігається більш чітка взаємозалежність між якістю голосного та його позицією в слові, що зумовлює ширшу варіативність реалізації звуків. Для української системи, навпаки, властива відносна сталість артикуляційних параметрів. Ці особливості впливають на ритмомелодику й темп мовлення.

Таким чином, артикуляційні розбіжності між голосними двох мов мають системний характер і визначають особливості їхнього звучання, що слід ураховувати в процесі формування фонетичної компетентності носіїв української мови під час вивчення польської.

1.2. Особливості реалізації польських носових голосних

Польська мова – єдина серед слов'янських, що зберегла носові голосні. Саме тому вимовних звуків спричиняє найбільші труднощі для людей, які вивчають польську мову. Артикуляція фонем |ɔ| та |ɛ| залежить від їх позиції у слові. Для того, щоб її описати, зосередьмося на графемі *ą* у позиції перед непалатальними фрикативами та в кінці слова і на графемі *ę* у позиції перед непалатальними фрикативами.

Таким чином, літера *ą* (рис. 5) вимовляється як напіввідкритий задній огублений назальний дифтонг [ɔ̃]:|ɔ| – напіввідкритий задній огублений неназалізований голосний.

Під час артикуляції язик відтягнутий назад, трохи піднятий угору, злегка випуклий або навіть плоский; нижні зуби залишаються на певній відстані від верхніх, але ближче, ніж при |a|; губи трохи висуваються вперед і округлюються; м'яке піднебіння прилягає не дуже щільно до задньої стінки глотки.

|ɔ̃| дзвінкий: голосові зв'язки зімкнені, а повітря, що виходить із легень, змушує їх вібрувати. Непалаталізований: середня частина язика перебуває в пасивному положенні й не бере участі в артикуляції. Лабіо-велярний: губи висуваються вперед і округлюються, а задня частина язика одночасно піднімається до м'якого піднебіння. Назалізований апроксимант: мовні органи зближені більше, ніж у голосних, але менше, ніж у фрикативних приголосних. М'яке піднебіння відходить від задньої стінки глотки, дозволяючи повітря вільно проходити до носової порожнини паралельно з потоком у ротову порожнину [30].

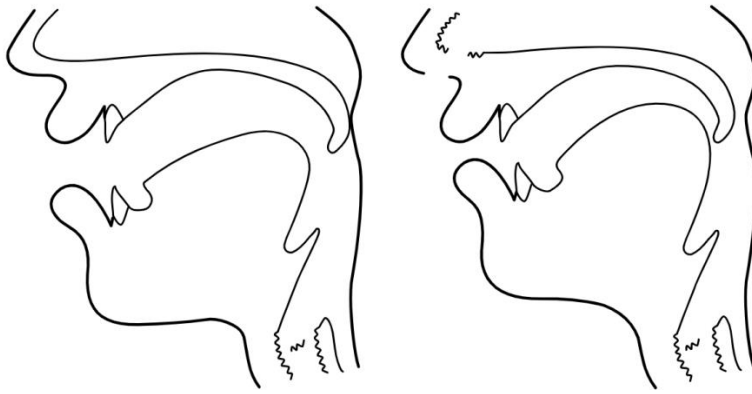

рис. 5 [30]

Літера ϵ (рис. 6) вимовляється як напіввідкритий передній неогублений носовий дифтонг $[\epsilon\tilde{w}]$:

$[\epsilon]$ – напіввідкритий передній неогублений усний голосний.

Під час артикуляції середня частина язика піднімається вгору і висувається вперед, нижні зуби залишаються на відстані від верхніх, але меншій, ніж при $[a]$, губи злегка розтягуються, м'яке піднебіння прилягає не надто щільно до задньої стінки глотки.

$[\tilde{w}]$ дзвінкий: голосові зв'язки зближені, повітря, що виходить із легень, змушує їх вібрувати. Непалаталізований: середня частина язика перебуває в пасивному положенні – не бере участі в процесі артикуляції. Лабіо-велярний: відбувається висування та заокруглення губ, а також одночасне підняття задньої частини язика до м'якого піднебіння. Назалізований апроксимант: мовленнєві органи зближуються більше, ніж при голосних, але менше, ніж при щілинних приголосних. М'яке піднебіння віддаляється від задньої стінки глотки, що дозволяє повітрю вільно проходити в носову порожнину поряд із потоком у ротову порожнину [30].

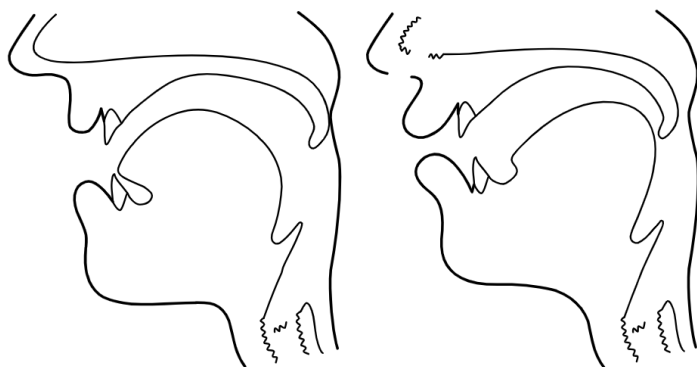

рис. 6 [30]

Описані варіанти реалізації носових голосних існують в ізоляції та є вокалічними. Це означає, що вони вимовляються з сильною назалізацією. Як уже згадувалося вище, ці звуки стоять перед щілинними приголосними [s], [š], [ś], [z], [ž], [ź], [f], [v], [χ], для спрощення їх можна передати звуками [õ] і [ẽ][36]:

<i>wąchać</i> [võχać]	<i>węszyć</i> [vẽšyć]
<i>gąska</i> [gõska]	<i>gęś</i> [gẽś]
<i>gałąź</i> [gaũõś]	<i>gałęzie</i> [gaũẽnże]
<i>pieniązek</i> [p'ienõžek]	<i>pieniężny</i> [p'ienẽžny]
<i>wiązać</i> [v'ĩõzać]	<i>więzy</i> [v'ĩẽzy]

Перед задньоязиковими приголосними [k], [g] а та ę вимовляються як [oŋ] та [eŋ] відповідно:

<i>kąkol</i> [koŋkol]	<i>męka</i> [meŋka]
<i>Elbląg</i> [elbloŋk]	<i>węgorz</i> [veŋgoś]
<i>(o) drągu</i> [droŋgu]	<i>sięgać</i> [šeŋgać]

Перед середньоязиковими постпалатальними приголосними [k'], [g'] а та ę вимовляються як [oŋ'] та [eŋ'] відповідно:

<i>łąki</i> [ũoŋ'ki]	<i>węgiel</i> [veŋ'gjel]
<i>pąki</i> [poŋ'ki]	<i>kręgielnia</i> [kreŋ'gjel'na]
<i>dziwolaqi</i> [živoŋ'gi]	<i>dzięki</i> [žeŋ'ki]
<i>drągi</i> [droŋ'gi]	<i>męki</i> [meŋ'ki]

Перед середньоязиковими препалатальними приголосними [ć], [ź] а та ę вимовляються як [oń] та [eń] відповідно:

<i>kądział</i> [końźel]	<i>pędzić</i> [peńźić]
<i>blądzić</i> [buońźić]	<i>narzędzia</i> [nażeńźa]
<i>usiądz</i> [uśońć]	<i>łabędź</i> [uabeńć]
<i>piąć się</i> [p'iońć še]	<i>dziesięć</i> [źeśeńć]

Перед альвеолярними приголосними [t], [d], [ć] і [ź] а та ę вимовляються як [oŋ] та [eŋ] відповідно:

<i>rączka</i> [roŋčka]	<i>ręczyć</i> [reŋčyć]
<i>miesięczka</i> [m'jėsŋčka]	<i>miesięczny</i> [m'jėsŋčny]
<i>pączek</i> [poŋček]	<i>pęczek</i> [peŋček]
<i>mączka</i> [moŋčka]	<i>męczarnia</i> [meŋčarńa]

Перед зубними приголосними [t], [d], [c] і [z] а та ę вимовляються як [on] та [en] відповідно:

<i>bląd</i> [buont]	<i>blędny</i> [buendny]
<i>pamiętka</i> [pãm'jontka]	<i>pamiętać</i> [pãm'jentać]
<i>prządka</i> [pšontka]	<i>przędza</i> [pšenza]
<i>gorąco</i> [goronco]	<i>goręcej</i> [gorencej]

Перед губними приголосними [p], [p'], [b] і [b'] а та ę вимовляються як [om] та [em] відповідно:

<i>ząb</i> [zomp]	<i>zęby</i> [zemby]
<i>dąb</i> [domp]	<i>dęby</i> [demby]
<i>trąba</i> [tromba]	<i>trębacz</i> [trembač]
<i>gołąbek</i> [goũombek]	<i>gołębie</i> [goũembje]
<i>kąpiel</i> [komp'iel]	<i>głębiej</i> [guembjej]

Один із випадків, коли а та ę вимовляються без носового резонансу, якщо вони стоять перед [u] та [l']:

<i>wziął</i> [vʒou]	<i>kopnął</i> [kopnou]
<i>płynął</i> [puŋnou]	<i>wzięła</i> [vʒeũa]
<i>stanął</i> [stãnou]	<i>płynęła</i> [puŋneũa]

stanęli [stānel'ʲi]

kopnęli [kopnel'ʲi]

В кінці слова *ą* завжди вимовляється з носовим резонансом [õ], у той час як *ę* – без [e] або з легким носовим резонансом [ẽ]:

matką [matkõ]

matkę [matke], matkę [matkẽ]

siatkówką [śatkufkõ]

siatkówkę [śatkufke], [śatkufkẽ],

siatkówkę [śatkufkẽ],

piszą [p'isõ]

piszą [p'íše], piszą [p'isẽ]

mówią [muv'jõ]

mówię [muv'je], mówię [muv'jẽ]

З огляду на те, що вимова *ę* у кінцевій позиції часто вимовляється без носового резонансу, це ускладнює вивчення граматики польської мови. Саме тому автори підручників чи посібників для вчителів, зокрема М. Бернацька[18], радять при навчанні зберігати часткову назалізацію, щоб учням (особливо на початковому етапі навчання) було легше розрізняти форму першої та третьої особи однини, пор.:

ja

on/ona/ono

chcę

chce

łamię

łamie

kąpie

kąpie

Вимова обох слів може бути однаковою, проте, як уже згадувалося, щоб уникнути помилок у написанні та нерозуміння на слух, вчитель може артикулювати ці форми по-різному. Такої ж думки дотримуються М. Мацьолек і Й. Тамбор, але науковці також додають, що такий спосіб вивчення польської фонетики може призвести до надмірної правильності, яка може бути сприйнята претензійно. У такому випадку іноземці, які вивчають польську мову, можуть вимовляти *ę* в кінцевій позиції як дифтонг без носового резонансу [ew], що, як стверджують мовознавці, часто допускають носії мови і це вважається помилковим: «На нашу думку, у навчанні фонетики польської мови іноземців в цьому питанні варто зробити

певне спрощення, рекомендувавши курсантам вимову кінцевого ę як чистого, усного [e], що відповідає мовним практикам більшості сучасних поляків.»
[36]

М. Мацьолек і Й. Тамборнаголошують, що носові голосні у польських словах перед щілинними приголосними та частково у кінці слова (це стосується а), мають вимову асинхронічну[36]. Відбувається це через те, що так звані носові описаних позиціях мають характер дифтонгічний, а отже вимовляються двофазово: спочатку усний резонанс, а потім носовий. Тобто м'яке піднебіння (велум) відкриває потоку повітря з легень доступ до носової порожнини з певним запізненням порівняно з відкриттям ротової порожнини. Таким чином, носовий резонанс не синхронізується з потоком повітря через ротову порожнину та рухами язика у вертикальному і горизонтальному напрямках.

Саме тому автори сучасних академічних підручників з фонетики та фонології польської мови вважають, що фонетичними відповідниками літер а і ę перед твердими фрикативними приголосними є, відповідно, послідовності [oŋ] і [eŋ] (або, можливо, [ɔŋ] і [ɛŋ]), а перед м'якими щілинними (середньоязиковими) також, як варіанти, відповідно, сегменти [o̞] і [e̞] (або, можливо, [õ] і [ẽ]). Відповідно у кінцевій позиції еквівалентом вимови літери а є послідовність [oŋ] (або, можливо, [ɔŋ]), тоді як для літери ę – [eŋ] (або [ẽŋ]) чи усний (тобто неназалізований) голосний [e][36].

М. Мацьолек і Й. Тамборстверджують, що таке спрощення полегшує іноземцям вивчення польської фонетичної системи: *«Полісегментний опис вимови так званих носових голосних перед щілинними приголосними та у кінцевій позиції був би для іноземців, які вивчають польську мову, незрозумілим і надмірно складним, оскільки другим елементом цієї послідовності є звук, що не трапляється в ізоляції, а тому його важко розпізнати для недосвідченого слухача. Крім того, нерозуміння специфічної природи полісегментності в цих позиціях може призвести до помилкової*

дифтонгової вимови на зразок [om] чи [ou]. Запропоноване нами спрощення покликане запобігати таким помилкам [36].

С. Смолень проаналізував усне мовлення дикторів і ведучих радіостанції RMF FM, оскільки вважається, що медіа впливають на сучасну мову, а отже мовлення спікерів мало б бути старанним. У своєму дослідженні С.Смолень намагається знайти відповідь на питання, чи насправді мовлення радіоведучих є зразковим. Дослідник, зокрема, звертає увагу на реалізацію носових звуків ą та ę в усіх позиціях. Він робить висновок, що вимова ę з носовим резонансом не є послідовною навіть у дикторів: «У групі проаналізованих дикторів і ведучих не зафіксовано жодної особи, яка б послідовно вимовляла ę у кінцевій позиції.»[5] У підсумку дослідник пише, що найчастіше на спрощення та уподібнення в усному мовленні впливає темп та комунікативна ситуація – у спонтанних й вільних висловленнях описані явища траплялися частіше. Однак у дикторів, які читали свої повідомлення, пише автор, помітна була так звана офіційна мова, що підтверджує більшу старанність вимови під час читання.

У польській мові існують звуки з носовим резонансом, які не мають спеціального графічного позначення. Йдеться про слова іншомовного походження зі сполученням літер an/am, en/em, in/im, on/om, un/um, yn/ym перед щілинними приголосними:

szansa [šãsa]

tramwaj [trãvaj]

o awansie [o avãše]

sens [sěs]

o sensie [o sěše]

instytut [ĩstytut]

komfort [kõfort]

kunst [kũšt]

czynsz [čỹš]

У даному випадку допускається літеральна вимова (тобто чітке [п] замість носового резонансу), але вона вважається менш старанною [36].

Описане явище – це вторинна носовість [20], яка зустрічається лише в окремих випадках. Це найбільш притаманно для різних говірок на території Польщі. Х. Карась виділяє 3 групи випадків, коли може виникати вторинна носовість. Перша – пов'язана із позицією у слові: вона з'являється поряд з носовими голосними, між двома звуками з носовим резонансом або коли носові звуки знаходяться у кінцевій позиції. По-друге, дане явище може мати фізіологічну причину: перед зімкненими та зімкнено-щілинними приголосними частина повітря може виходити через носову порожнину, що спричиняє носовий резонанс голосних. Третя група прикладів – це надмірно правильні форми, які виникли як результат уникнення безносової вимови (у Малопольщі): *jeźioro, wesele, pęstka* (озеро, весілля, кісточка).

Не лише іноземці, що вивчають польську мову, а й носії мови можуть мати сумніви щодо вимови носових звуків чи їх графічного позначення. У словнику польської мови PWN в розділі *Poradnia językowa* регулярно виникають запитання з фонетики, особливо стосовно вимови *ą* в кінці слова. Що, припускаємо, можна пояснити функціонуванням говірок окремих регіонів, про які згадувалося вище, а також, як пишуть мовознавці у відповідь: *«Розглянуті тут помилки можна, безумовно, пояснити певною недбалістю вимови або, можливо, змішуванням фонетичних контекстів, у яких має з'являтися [oŋ], а в яких – [om].»* [13][17][32]

Узагальнюючи, можна ствердити, що польські носові голосні *ą* та *ę* становлять одну з найскладніших ділянок польської фонетики як для опису, так і для практичного опанування. Їхня реалізація є позиційно зумовленою, часто асинхронічною й фактично дифтонгічною. На вимову істотно впливають місце й спосіб творення наступного приголосного, а також стилістичні й діалектні чинники.

За цих умов методика навчання польської як іноземної змушена балансувати між точним фонетичним описом і дидактичним спрощенням. Згідно з проаналізованими дослідженнями можна розробити таку стратегію:

На початкових етапах фокус спрямовано на найчастотніші реалізації *a* та *e* і на форми, важливі для граматичного розрізнення (особливо в особових формах дієслова);

Поступово вводиться інформація про асиміляційні варіанти, асинхронічність, діалектні та стилістичні коливання;

Другорядні явища, як-от вторинна носовість у запозиченнях, подаються як елемент «старанної» або регіонально маркованої вимови, а не як обов'язкова норма.

Такий підхід дозволяє, з одного боку, адекватно відобразити складну й динамічну природу польських носових, а з іншого – забезпечити практичну ефективність навчання.

1.3. Система приголосних у польській та українській мовах: порівняльний аспект

Порівнявши польський та український алфавіт, можна швидко зробити висновок, що система голосних та приголосних звуків дуже схожа, адже в обох мовах однакова кількість букв. Українська мова налічує 33 літери, але 38 фонем: 32 приголосних і 6 голосних. Натомість у польській мові кількість приголосних та голосних є питанням дискусійним. Як стверджує Б. Вежховська, поділ на голосні, які є складотворчим елементом, та приголосні, як звуки, що з'являються лише на межі складів є традиційним, однак сьогодні такий поділ є сумнівний, оскільки, як зазначає науковиця, в деяких мовах складотворчим елементом можуть бути *r*, *l*, *m* і *n*, а інколи й глухий *ś*, наприклад, у висловлюванні, що виражає прохання зберігати спокій – *śśśśś* [37].

Приголосні фонemi в обох мовах класифікують за акустично-артикуляційними характеристиками. Їх розрізняють за такими ознаками:

1. Участю голосу і шуму.
2. Місцем творення шуму.
3. Способом творення шуму.
4. Підняттям середньої спинки язика до піднебіння.
5. За участю увули [37]

Б. Вежховська[37] поділяє приголосні у польській мові на дві категорії – м'які та тверді. Далі науковиця ділить їх на менші, більш детальні групи, однак, важливо зауважити, що у двох згаданих категоріях з'являються одні й ті ж літери, звук яких, залежить від позиції у слові. Звернімо увагу на ті фонетичні особливості, що відрізняють польську мову від української і можуть бути суттєвими під час вивчення польської фонетики.

Звук [ɫ] в польській мові напіввідкритий боковий, альвеолярний, твердий; при його артикуляції кінчик і передня частина язика торкаються верхніх ясен, передня частина язика вигнута донизу [36]. Натомість в українській мові цей звук реалізується не кінчиком язика, а майже середньою його частиною й завдяки цьому український та польський [ɫ] відрізняються. Ще однією суттєвою відмінністю є те, що цей звук у польській мові може бути глухим, чого ніколи не трапляється з українським відповідником. Наприклад, у таких словах, як *myśl, umyślnie*[37].

Звук [ɭ] у польській мові напіввідкритий боковий, зубний; кінчик язика торкається місця з'єднання верхніх і нижніх зубів, передня частина язика вигнута донизу, повітря вільно виходить з боків уздовж поверхні язика[36]. В українській мові цей звук не має графічного позначення, але він також існує, хоч і не трапляється так часто, як у польській. В. Батяєва провела дослідження щодо редукції звуку [ʏ], який насправді є природнім в українській мові. Науковиця довела, що цей звук з'явився ще у давньоукраїнській мові, а «артикуляційний апарат українця не міг фізично вимовити [ф] замість [ʏ]», наприклад, у таких словах, як *любов* чи *оливка*, де

літера вимовляється як [ŷ]. В. Батяєва стверджує, що вимова [ф] у наведених словах не є «закономірним процесом, а наслідком багатовікової анексії українських земель Росією у різних її формах та проведення агресивної політики тієї ж країни відносно українського народу» [2].

Звук [r] існує як у польській, так і в українській мові, і його вимова не відрізняється. Але в польській мові він може бути глухим під впливом інших глухих звуків поряд, чого ніколи не відбувається в українській мові, напр. *krwi*[37].

Звук [ż] у польській мові дзвінкий, середньоязиковий (піднебінний), щілинний (фрикативний); язик у середній частині вигнутий угору до твердого піднебіння; між спинкою язика та твердим піднебінням утворюється щілина, через яку проходить повітря, спричиняючи відчутне тертя (потік повітря) [36]. В українській мові цього звуку не існує в ізоляції, хоч схожий може з'являтися перед *i* у таких словах, як *жінка*, *лижі*. Але варто зазначити, що ці звуки не є ідентичними в обох мовах і їх артикуляція теж відрізняється – в українській він передньоальвеолярний пом'якшений, а в польській – середньопіднебінний м'який.

Не можна не згадати і про інші м'які приголосні, такі як: [ś], [ć], [dź], [ń]. Як і у випадку звуку [ż] їх відповідники можна знайти в українській мові, але вимова буде відрізнятися. І. Мирошніченко порівнює пари *ś-шь*, *ć-чь*, *dź-джь*, *ń-нь*, але наголошує, що українські звуки є твердішими. Науковець також згадує, що такі пари звуків, як: *ś-si*, *ć-ci*, *ź-zi*, *dź-dzita* та *ń-ni* вимовляються однаково, окрім випадків, коли *z* є префіксом. У такому разі його слід вимовляти твердо: *zidentyfikować*, *zirytowany*, *zignoruj*, *zilustrujesz*, *zinterpretował*[7].

Можна зробити висновок, що хоч обидві мови мають, на перший погляд, схожі фонетичні системи, проте відмінності в артикуляції деяких звуків можуть ускладнювати їхнє опанування для іноземців. Зокрема, польські [l], [ł], [r] та м'які приголосні [ś], [ć], [dź], [ń], а також [ż] відрізняються від українських відповідників за місцем та способом

артикуляції, а іноді можуть бути глухими або м'якими у контексті, де українські аналоги залишаються дзвінками або твердими. Такі фонетичні особливості слід враховувати під час викладання польської мови, адже вони впливають на правильну вимову та сприйняття слів носіями української мови.

1.4. Артикуляція приголосних у запозиченнях

Жодна мова не існує в ізоляції, так само, як і суспільні, політичні чи економічні відносини країн. Унаслідок міжмовної взаємодії відбувається зокрема йобмінлексичними елементами, що призводить до виникнення запозичень. Пристосування до мовних норм нового слова проходить різні етапи: граматичний, орфографічний та фонетичний. Адаптація на фонетично-фонологічній площині передбачає пристосування звукової форми запозиченого слова до фонологічної системи мови-реципієнта. Зазвичай іншомовні звуки замінюються польськими відповідниками, однак у певні історичні періоди саме процес запозичення спричиняв формування нових звуків у польській мові.

Так колись у польську мову увійшла фонема *[f]* і її пом'якшена версія – *[f']*, які не були характерними для жодної слов'янської мови [2]. Спочатку їх замінювали на найближчі з огляду на артикуляцію відповідники, у цьому випадку – на губний *[b]*, але згодом, коли у XIII-XIV ст. нові звуки остаточно закріпилися, їх перестали замінювати. Завдяки цьому слово німецького походження *Farbe* у сучасній польській мові має два відповідники: *barwaifarba*[36].

Дзвінкий приголосний *[ɣ]* є запозиченням з чеської, української та білоруських діалектів. У польській мові він зустрічався вкрай рідко, наприклад, на межі слів у зв'язку з принципом однорідності приголосних груп за дзвінкістю, наприклад у вислові *dachdomu* [*daydomu*], а також у лексикалізованій формі в словах: *Bohdan* [*boydan*], *Ahmed* [*aɣmed*] і *klechda* [*kleyda*]).

Деякі іншомовні слова, що містили цей звук, витіснили питомі форми з [g], наприклад, прикметник *hardy* замінив старопольське *gardy*, а іменник *hańba* – старопольське *gańba*.

Іноді обидва звукові варіанти (питомий і запозичений) продовжують співіснувати, але з певними відмінностями у значенні, наприклад: *gołota* – бідні люди, простолюд, біднота (пор. *ogolocić* – позбавити чогось, забрати щось, зробити голим) і *holota* – представники маргінальних верств суспільства.

Додатковим джерелом появи дзвінкого приголосного [ɣ] у польській мові стали також лексичні запозичення з німецької (напр.: *haft, hak, handel, hanza, hebel, herszt, hufiec, hurt, huta*) та турецької (*hajda, horda, haracz, wataha, buhaj*), а також із грецької та латини (*harmonia, Hades, Hannibal, hegemonia, heksametr, Herkules, hetera, honor, humor*).

У польську мову входили також нові звуки, які виникали з нетипових для неї поєднань. Одним із них є, наприклад, *bi-* у таких запозиченнях, як: *bibelot, biceps, bigamia, bikini, bilans, bilard, билет, bilingwizm, bistro, bizon, biżuteria*. М. Мацьолек і Й. Тамборзгадують лише про одне польське слово з цією частинкою – *bić* та його похідні.

Із грецької мови польська запозичила приголосний [χ'], який природно трапляється в позиції перед голосним [i] або напівголосним [i̯]. Раніше у польській мові цього звука не існувало, а нетипове звукосполучення [χi] передавали як [χy], що підтверджується саме таким написанням слів у словнику XVIII ст. М. А. Троца: *chymera, Chyna, Chynczyk, machyna, hypochondryk, hybokryzya, historia, Hyszpan*. Лише коли освічений прошарок населення звикнув до іншомовної вимови, у зазначених позиціях, відповідно до польського мовного звичаю, почали вимовляти палаталізований звук [χ']. На сьогодні цей звук трапляється практично лише в запозичених словах, наприклад: *chimera, chiromancja, chinina, Chiny, Chińczyk, chiton, chirurg, hiacynt, hiatus, hibernacja, hierarchia, higiena, historia, hiperbola, hipokryzja, hipopotam*. Серед польських слів його містить лише іменник *chichotta* похідні,

а також дієслова типу *wymachiwać, podsluchiwać, nadmuchiwać, obwąchiwać, zakochiwać się* (та їхні префіксальні варіанти), у яких цей приголосний з'явився за аналогією.

Наступним нетиповим раніше для польської мови є палаталізований звук [ʒ']. Він з'являється лише у запозиченнях з італійської (*adadzio / adagio, arpedzio / arpeggio, lodzia*), англійської (*bungee, dżingiel, dżin, dżins, dżinsy*), арабської (*dżihad, dżinn*), турецької (*hadzi, komitadzi*) і японської (*dżiu-dżitsu*).

Схожа ситуація спостерігається і у випадку з іншими пом'якшеними альвеолярними приголосними, тобто [š'], [ž'], [č'], а також напіввідкритим вібрантом [r'] – вони також трапляються виключно у запозичених словах, слугуючи очевидним показником їх іншомовного походження. Для польської мови типовими є поєднання альвеолярних приголосних з голосним [y], як у словах: *szydło, szyszka; żyto, życie; grzywka, skrzydło; czysty, czytelnia; ryba, ostry*. Саме тому в старих запозиченнях чужорідні для польської мови сполучення звуків [ši], [ži], [či], [ri] були замінені на [šy], [žy], [čy], [ry], як у словах: *szyfr* (фр. *chiffre*), *szyk* (нім. *Schick*); *reżyser* (фр. *régisser*), *żyrafa* (фр. *girafe*); *czyhać* (чеськ. *čihati*), *czynsz* (нім. *Zins*); *arystokracja* (фр. *aristocratie*), *brydż* (англ. *bridge*).

Лише у новіших запозиченнях або в тих, що називають культурно віддалені реалії (екзотизми, екзоніми), зустрічаються чужорідні для польської мови сполучення пом'якшених альвеолярних приголосних із голосним [i], наприклад: *Hiroszima* – місто в Японії; *jesziba/jesziwa* – «єврейська ортодоксальна релігійна школа для хлопчиків»; *sushi* – «японська страва з рису та шматочків сирої риби з додатками морепродуктів».

Звук [č'i], що на письмі передається графемою *chi* або *ii* польською версією *cz*i, з'являється здебільшого в англіцизмах: *czip / chip, chillout*.

Напівпалатальний приголосний [ž'] (а також поєднання звуків [ž'i] або [ž'i]) трапляється в польській мові лише в окремих словах, які, як правило, походять з романських мов, переважно з французької, рідше – з італійської: *ażiotaż* (фр. *agiotage*), *dysażio / dyzażio* (італ. *disaggio*).

М'який звук [r'], що теж невластивий для польської мови, зустрічається найчастіше в запозиченнях з англійської: *grillować, kartridż*.

Ту саму закономірність, що й у випадку збігу альвеолярних приголосних із голосною [i] у словах, запозичених до польської мови, можна спостерігати і щодо – так само чужих польській мові та виразно позначених ознакою іншомовності – початкових і внутрішньопозиційних сполучень зубних приголосних із голосною [i], тобто: *t + i, d + i, s + i, z + i, c + i*. Аналогічно до ситуації з поєднанням типу альвеолярний приголосний + [i], у старіших запозиченнях ці послідовності замінялися на: *ty, dy, sy, zy, cy* (а ще раніше – на *ći, źi, śi, żi*), тоді як у новіших запозиченнях зберігаються незмінні іншомовні групи *ti, di, s-i, z-i, c-i*, які пристосовуються до польської мови переважно лише морфологічно. Саме тому в польській мові можна зустріти як поєднання: *artysta, dyplom, wizyta*, так і: *butik, didżej, sinus*.

Згідно з фонетичними закономірностями, голосний [y] поєднується лише з твердими приголосними, а [i] – з м'якими, що створює певні обмеження на рівні сполучуваності звуків.

У питомих польських словах поєднання типу [ti], [di], [si], [zi] чи [ri] не трапляються, оскільки [i] у польській мові завжди спричиняє пом'якшення попереднього приголосного. Проте під впливом численних запозичень з мов, у яких [i] не має палаталізувального ефекту (зокрема англійської та німецької), у польській мові виникли нові, проміжні артикуляційні типи приголосних – пом'якшені зубні та альвеолярні. Вирішальним чинником цього процесу стала орфографічна інтерференція: носії польської мови інтерпретували літеру *i* як пом'якшувальну, навіть у чужомовних словах, де вона не має такої функції. Унаслідок цього польська фонетична система розширилася, увібравши низку нових звуків, таких як [t'], [d'], [s'], [z'], [c'], [š'], [ž'], [č'], [ž'], [r'], які поєднують риси артикуляції польських і запозичених фонем.

М. Мацьолек і Й. Тамбордодають, що у старших запозиченнях такі звуки з часом замінялися на тверді приголосні, що підтверджує їхню

допоміжну, нефонемну роль. Сьогодні ж тенденція до полонізації слабшає, оскільки поляки краще знають іноземні мови, особливо англійську. Саме тому часто співіснують дві форми (*reżym – reżim, plastik – plastyk*), але нерідко заміна м'якої приголосної + [i] на тверду + [y] створює різницю в значенні, напр.: *tiki* – мимовільні скорочення м'язів, *tyki* довгі палиці; *trik* – хитрість, *tryk* – самець вівці.

Про граматичну та лексичну різницю свідчить також взаємозамінність літер *li*, у яких часто іноземці не вбачають різниці, а саме пара звукосполучень *li–ły*. Згідно з правилами польської фонетики твердий приголосний [t] завжди поєднується з [y], а м'який [l] – з [i]. Різниця полягає у розмежуванні чоловічо-особових та нечоловічо-особових дієслівних форм множини минулого часу і умовного способу: *czytałyście – czytaliście, czytałybyśmy – czytalibyśmy*; а також нечоловічо-особових та чоловічо-особових форм прикметників: *dojrzały – dojrzali, mały – mali*.

Під впливом новіших запозичень з англійської мови в польській з'явилося поєднання звуків [ɯ'ɪ], цілком нетипового для її фонетичної системи. Пом'якшений звук [ɯ'] розглядається як позиційний варіант напівголосної фонемі [ɯ]. Частотність цього звука в польській мові є дуже низькою, він трапляється лише в кількох англійських запозиченнях, таких як *twist, Twitter, weekend, whirlpool, whisky, Windows, Wimbledon*.

Вимова саме цих запозичених, неприродних для польської мови звуків може створювати труднощі для осіб, які вивчають польську як іноземну. Для носіїв української мови, зокрема, цей аспект також належить до нелегких у процесі опанування вимови, внаслідок чого часто виникає інтерференція між фонологічними системами обох мов, що проявляється у заміщенні чужомовних звуків більш звичними для рідної мови, зазвичай пом'якшенням буквосполучень [ti], [di], [si], [zi], [ri], що значно відрізняє їх вимову від носіїв польської мови.

Єдиним ефективним шляхом подолання цих труднощів є глибше вивчення / усвідомлення фонологічної системи запозичених звуків у

польській мові, їхньої позиції в системі, закономірностей розподілу та взаємодії з рідними фонемами. Усвідомлене розуміння цих механізмів дозволяє учням наблизитися до вимови, типової для носіїв мови, та досягти вищого рівня фонетичної компетенції.

Отже, бачимо, що запозичення відіграли важливу роль у формуванні сучасної польської фонетичної системи, зумовивши появу низки нетипових для неї звуків і поєднань. Іншомовні елементи, адаптуючись до правил польської мови, спричиняли як заміщення відповідниками, так і закріплення нових артикуляційних типів приголосних. Унаслідок цього польська мова збагатилася низкою специфічних фонетичних одиниць, що функціонують переважно у запозиченій лексиці та становлять особливі труднощі для осіб, які вивчають її як іноземну. Усвідомлення механізмів фонетичної адаптації є ключовим для подолання інтерференції та формування правильної вимови.

РОЗДІЛ 2. ФОНЕТИЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ В АСПЕКТІ КОМУНІКАТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

2.1. Асиміляція приголосних звуків

Взаємодія звуків у потоці мовлення призводить до різних фонетичних процесів, одним із яких є асиміляція (уподібнення). Асиміляція – це процес, за якого один звук наближається за артикуляційними характеристиками до іншого звуку, що стоїть поруч, з метою спрощення вимови та підвищення милозвучності мовлення.

Процеси асиміляції в польській мові відбуваються:

1. за місцем артикуляції,
2. за способом артикуляції,
3. за милозвучністю.[5]

І. Мирошніченко[7] виділяє приголосні, що реалізуються графемами p, b, t, d, c, s, z, f, w, k, g, m, n, r, h, sz, cz, ż, dz, dż, j, як ті, що вимовляються в польській мові так само, як їх українські відповідники, але у двох мовах відбуваються різні фонетичні процеси, які нерідко є неочевидними й неприродними для носіїв української мови, які вивчають польську. Розгляньмо ці відмінності:

В українській мові дзвінкі приголосні в кінці слова завжди вимовляються дзвінко: дуб [дуб], став [став], вуж [вуж], натомість у польській в цьому випадку відбувається оглушення: *dąb* [dɔmp], *staw* [staf], *wąż* [vɔʃ].

У польській мові сонорні приголосні на кінці слова після глухого та між глухими приголосними вимовляються глухо: *rytm*, *myśl*, *pieśń*.

Як українській, так і польській мові притаманна асиміляція. Це означає, що глухі приголосні переддзвінками одзвінчуються *prośba* [proʒba], *prośba* [proʒba], але дзвінкі перед глухими оглушуються лише в польській мові: *budka* [butka], *trawka* [trafka]. Найбільш відмінною рисою польської фонетики в порівнянні

зукраїнською можна виділити те, що приголосні [v], [ʒ] (rz) після глухих приголосних оглушуються, їхня вимова наближається до вимови [ф], [ш]: *swój* [ˈsfuj], *trzy* [ˈtʃy], *krzyk* [ˈkʃyk], *krzew* [ˈkʃɛf]. У польській мові такий тип асиміляції називають асиміляцією за місцем артикуляції. Згідно з ним перед середньоязиковим приголосним попередній приголосний може пом'якшуватися: *rozdzielić* [rozˈzɛlʲiɕ // roʒˈzɛlʲiɕ], а перед задньоязиковими приголосними [k, g] носовий приголосний [ɲ] вимовляється як [ŋ] (задньоязиковий): *bank* [baŋk].

Асиміляція за способом артикуляції стосується вимови зімкнених звуків перед зімкнено-щілинними і щілинними: *odznaka* [odznaka // oznaka], *trzy* [tʃy // čy], *drzewo* [dʒɛvo // zʒɛvo].

Найчастіше у польській мові відбуваються асиміляції з огляду на милозвучність, вони можуть бути регресивні і прогресивні: *wtorek* [ftorek], *prośba* [proʒba], *wszystko* [fʃystko], *krzew* [kʃɛf], *twardy* [tfardy][5].

Отже, незважаючи на наявність відповідних приголосних у польській та українській мовах, фонетичні процеси з ними можуть істотно відрізнятись. До таких особливостей польської фонетики належать оглушення дзвінких приголосних у кінці слова, оглушення сонорних після глухих приголосних та регресивні і прогресивні зміни для підвищення милозвучності. Усвідомлення цих закономірностей є необхідною умовою для формування правильної вимови та високого рівня фонетичної компетентності осіб, які вивчають польську як іноземну.

2.2. Редукція та її вплив на комунікацію

Явище спрощення артикуляції є одним із природних фонетичних процесів, що відбуваються у польській мові. Він полягає у редукції або повному зникненні окремих звуків у межах груп приголосних, що сприяє полегшенню вимови та підвищенню плавності артикуляції. Спрощення може з'являтися як в неофіційному мовленні, так і бути регіональною особливістю мовців.

М. Мацьолек виділяє тенденції до так званої економічності мови, що полягає у прагненні мовців зменшити зусилля при вимові окремих звуків чи складних звукосполучень, що в свою чергу дозволяє говорити швидше, але не менш ефективно [27].

Відтак згадується артикуляція звуків [v]i[ɥ], розрізнення яких часто є неабияким викликом для іноземців, а їх уніфікація ускладнює комунікацію. Особливо складною є вимова цих звуків у словах, де [v]i[ɥ] розташовані поряд: *bałwan* [baɥvãn], *chałwa* [χaɥva], *ołówek* [oɥuvek]. Однак, як пише науковець, самі носії мови часто нехтують звуком [ɥ], й з'являється така помилкова вимова: [vosy] замість [vɥosy], [moʒ eʃ] замість [mɥoʒ eʃ], [duɡi] замість [dɥuɡi], [ɡur'i] замість [ɡɥur'i], [byɛm] замість [byɥɛm], [m'jaɛm] замість [m'jaɥɛm]. Невиразна чи відсутня артикуляція звуку [ɥ] може змінити значення слова: [mody] замість [mɥody], [suχa] замість [sɥuχa] [27].

Тенденцію до економічності мовних засобів можна зілюструвати змінами в реалізації носових голосних. Мовознавці уже неодноразово звертали увагу на асинхронну вимову носових голосних (що реалізується як поєднання усного голосного та носового приголосного, які йдуть один за одним, а не одночасно) у позиції перед зімкненими та зімкнено-щільними приголосними. М. Мацьолек згадує про нові дослідження, які довели, що також у позиції перед щільними приголосними реалізується дифтонгічна вимова. Синхронна носовість уже не існує в мовленні сучасних поляків. Носовий резонанс зникає також у кінці слів. Якщо норми допускають вимову кінцевого -e у формах 1-ї особи однини дієслів, а також у знахідному відмінку однини іменників, прикметників та вказівного займенника жіночого роду (ta) як усного [e] (деназалізація), то все ж, як зазначає М. Мацьолек, рекомендується вимова кінцевого -a із збереженням носового резонансу: [õñiidõɥ z mojõɥ matkõɥ i rozmav'jãjõɥ]. Однак, у сучасному усному польському мовленні можна почути варіант вимови цього речення із [õm] на місці -a: [õñiidõm z mojõm matkõm i rozmav'jãjõm], без

носового резонансу, де *-a* виражається звуком [ou]: [ðñiidoʊ z moʊoʊ matkoʊirozmav 'iäioʊ] або з усним[o]: [ðñiido z moʊomatko i rozlav 'iäio][27].

Одним із найяскравіших прикладів-слів, що піддався спрощенню, М. Мацьолек вбачає слово *trzeba*. Взірцевою вимовою вважається [tʃeba], менш старанною версією є [čšeba]. Зубний приголосний [t] під впливом сусіднього альвеолярного [ʃ] змінив місцеартикуляції, переходячи в альвеолярний приголосний [t] – тобто відбулося уподібнення за місцем артикуляції. Вторинно, зімкнений альвеолярний звук [t] під впливом щілинного приголосного [ʃ] зазнав асиміляції за способом артикуляції, перетворившись у зімкнено-щілинний [č]. Наступним, відносно частим етапом фонетичних змін – після альвеоляризації та африкації – у розглянутому прикладі є спрощення вже асимільованої групи приголосних [čš], а саме: її скорочення шляхом усунення фрикативного елемента [š]. Результатом цієї редукції є форма [čeba]. У розмовній, менш старанній польській мові можна почути ще більш скорочений варіант [čea], із пропущеним вибуховим двогубним приголосним [b]. Надзвичайно поширеною у повсякденному мовленні є також форма [ča] початкового слова *trzeba* – у сучасній польській мові, ймовірно, вже майже повністю лексикалізована. Здається, що вона може бути результатом вокалічної асиміляції: зсуву артикуляції переднього середнього голосного [e] назад і вниз до середнього низького [a], а потім злиття цих двох голосних в один. Згадані форми вважаються неправильними, так само, як і прикметник *porządny*, який часто вимовляється як [poʒð-nu]. Однак, деякі форми все ж набувають факультативного характеру, напр.: [ɫap(ɥ)ko], [ʒek(ɥ)ʃy], [śat(ɥ)], [plut(ɥ)], [põmys(ɥ)], [põmys(ɫ)my], [žẽm 'jeś(ɫ)ńik], [latoroś(ɫ)], [vykreś(ɫ)], [spektak(ɫ)][27].

У своєму дослідженні М. Мацьолек пише, що тенденції до спрощення й зменшення зусиль, яких вимагає мовлення, не обмежується виключно вибором коротших або простіших форм. Адже процес спілкування передбачає володіння не лише загальними граматичними правилами, а й численними винятками. Очевидно, що збільшення кількості таких винятків

ускладнює спілкування мовою, тому що вимагає більшої когнітивної активності. Це саме стосується й надто специфічних правил, які поширюються лише на обмежену кількість мовних одиниць.

Тому, прагнучи полегшити мовне функціонування та зменшити навантаження на пам'ять, носії мови схильні до узагальнення мовних закономірностей і скорочення кількості відхилень від норми. У цьому контексті спрощення артикуляції постає як одна з ключових тенденцій, що забезпечує економію мовних засобів та сприяє підвищенню темпу й плавності усного мовлення. Як бачимо, зміни такого типу мають системний характер, охоплюючи як редукцію окремих звуків чи їхніх поєднань, так і уніфікацію артикуляційно близьких сегментів. Вони спостерігаються не лише у щоденній комунікації, але й у мовленні носіїв літературної норми, що свідчить про їхню фонетичну вмотивованість. Водночас, робимо висновок, що надмірне спрощення може призводити до зниження чіткості вимови та утворення омонімії, що ускладнює комунікацію, тому вивчення цих процесів має важливе значення як для опису сучасної польської фонетики, так і для методики навчання польської мови іноземців.

2.3. Спрощення у числівникових формах

Окремою, великою групою слів, у яких часто спостерігається редукція приголосних можна назвати числівники. Окрім того, що вони завдають труднощів іноземцям своєю складною вимовою, їхня взірцева форма ще й може помітно відрізнятися від тої, яку учні чутимуть у повсякденному житті. Як стверджує М. Мацьолек: «У їхній вимові дають про себе знати дві протилежні тенденції розвитку: прагнення до економії мовних засобів і зменшення зусиль, а також прагнення до виразності й точності»[27].

Важливо пам'ятати, що так звані розмовні варіанти часто вважаються неправильними з огляду на вимову. Отже, першою тенденцією є вимова [čy], [čynaśće], [čyżeści], де на місці буквосполучення *trz* реалізується звук [č]. Спрощена вимова цих числівників, а також інших слів, що містять

послідовність букв *trz*, як вже згадувалося про слово *trzeba* може стати причиною комунікативних непорозумінь. Наприклад, так вимовлене висловлювання: [čebatozap'isać – čystačyčyżeścičy], до того ж, сказавши його з неправильною інтонацією та невідповідно розставленими паузами (або майже без них), може бути без знання контексту інтерпретоване по-різному. Отже, зваживши неправильну артикуляцію, наведений приклад може бути одним із цих варіантів: 1) (вулиця) *Czysta 3/43*; 2) *303 43*; 3) *300 czy 43*.

Проблемною також є вимова кількісних числівників *piętnaście* і *dziewiętnaście*, збірних *piętnaścioro* і *dziewiętnaścioro*, а також порядкових *piętnasty* і *dziewiętnasty* через наявність у них *ę*, артикуляційний центр якого розташований у передній частині ротової порожнини[26].

Як відомо, у польській мові в позиції перед зімкненими (та зімкнено-щільними) приголосними маємо справу з консонантною носовістю, тобто звуковим відповідником літер *ę* і *ą*. У таких випадках є двозвукова послідовність, першим елементом якої є голосний з відповідною артикуляцією, а другим – носовий приголосний, місце артикуляції якого відповідає приголосному, що графічно стоїть після *ę* або *ą*.

Лише в позиції перед щільними приголосними, а у випадку *ą* також у кінці слова, носовий резонанс є сильнішим. Для дидактичних цілей і в мовних порадниках зазвичай прийнято вокалічну реалізацію носового голосного, близьку до синхронної вимови, тобто вважається, що *ę* вимовляється як [ɛn], а *ą* – як [ɔw]. Саме тому багато поляків вимовляють ці слова як [p'jɛntnaśće], [p'jɛntnaśćoro], [p'jɛntnasty] і [ʒɛv'jɛntnaśće], [ʒɛv'jɛntnaśćoro] (або [ʒɛv'ɪntnaśćoro]) та [ʒɛv'jɛntnasty]. Деякі мовці реалізують звук, що відповідає літері *ę*, як деназалізований дифтонг [eɯ], тобто із заокругленням губ у кінцевій фазі артикуляції носового голосного, внаслідок чого з'являються такі варіанти вимови: [p'jɛɯnaśće], [p'jɛɯnaśćoro], [p'jɛɯnasty], [ʒɛv'jɛɯnaśće], [ʒɛv'jɛɯnaśćoro], [ʒɛv'jɛɯnasty].

Обидва наведені варіанти вимови є неправильними, особливо «ріже вухо» останній із [eu], пише М. Мацьолек[26].

Ще частіше можна почути форми: [p'jɛtnaśće], [p'jɛtnaśćoro], [p'jɛtnasty] та [ʒev'jɛtnaśće], [ʒev'jɛtnaśćoro], [ʒev'jɛtnasty], тобто з повністю збереженим носовим резонансом. Така вимова, що відповідає графічному відображенню (так звана «літерна вимова»), є надмірно правильною.

Єдиною правильною є вимова цих слів без носового резонансу: [p'jetnaśće], [p'jetnaśćoro], [p'jetnasty], [ʒev'jetnaśće], [ʒev'jetnaśćoro], [ʒev'jetnasty]. І хоча така реалізація суперечить згаданому фонетичному правилу, М. Мацьолек наголошує, що це є винятки, що й підтверджує тенденцію до спрощення особливо складних артикуляційних груп приголосних: унаслідок розщеплення носового голосного середньопозиційний приголосний збіг [ntn] зазнав редукції, що полягала в елізії (випаданні) першого з двох повторюваних носових приголосних.

Редукція приголосних відбувається і в деяких інших числівниках, серед яких: *pięćdziesiąt* [p'jɛnʒɛśont], *sześćdziesiąt* [ʂɛʒʒɛśont], *dziewięćdziesiąt* [ʒev'jɛnʒɛśont], *pięćdziesiąty* [p'jɛnʒɛśonty], *sześćdziesiąty* [ʂɛʒʒɛśonty], *dziewięćdziesiąty* [ʒev'jɛnʒɛśonty]. Вони, згідно з нормою, вимовляються без звуку [ć], так само, як і числівник *sześćset*. Однак, в неофіційній комунікативній ситуації це слово може вимовлятися також із м'яким звуком всередині – [ʂɛjset]. Ця артикуляція вже стала звичною й прийнятною, але це не розповсюджується на числівник *sześć*, який повинен вимовлятися як [ʂɛść]. Нормативного статусу не мають також форми [ʂɛjść], [ʂɛjś], [ʂɛś], а трактування вимови [ʂɛjset] як правильної, має своє пояснення в аналогічних фактах з історії польської мови, оскільки артикуляційне розсунення відбувалося, зокрема, тоді, коли група палатальних приголосних [ść] знаходилася праворуч від передньоязикового приголосного [s]: *mieśćski* – *miejski*, *zamośćski* – *zamojski*, *ujeżdźski* – *Ujejski*.

За взірцеву вважається вимова числівників *pięćset* і *dziewięćset*, у яких носовий голосний розкладається за звичайною фонетичною схемою перед

передньопіднебінною африкатою, утворюючи таким чином звукосполучення із трьох приголосних: [p'ʲeńćset]/[ʒev'ʲeńćset]. На відміну від вимови [šeśset], а також [p'ʲeńżeśont] і [ʒev'ʲeńżeśont], у випадку цих числівників на найвищому рівні орфоепічної норми не допускається спрощення збігу приголосних всередині слова. Однак, в неофіційному, щоденному мовленні можна почути чимало варіантів спрощень цих слів. Наприклад, із ослабленою м'якістю звуку [ć]: [p'ʲeńcset], [ʒev'ʲeńcset]; з додатковою елізією щілинного приголосного [s]: [p'ʲeńcet], [ʒev'ʲeńcet]; з депалаталізованим приголосним [ń] і пропущеним [s]: [p'ʲencet], [ʒev'ʲencet]. Нормативними, окрім старанних форм, вважаються лише [p'ʲencet], [p'ʲeńcet], [ʒev'ʲeńcet] та [ʒev'ʲeşet].

Можна також спостерігати вимову числівників *trzydzieści* та *czterdzieści* як [tʃyʒiści] і [čterʒiści], тобто із звуком [i] замість [e], що є відхиленням від чинної орфоепічної норми. Відхід від старанної артикуляції є проявом уподібнення за місцем артикуляції і тенденції до економії мовних засобів: таким чином скорочується шлях руху язика між високими палатальними приголосними [ʒ] та [ś], що робить вимову легшою та швидшою.

Попри те, що існує фонетичне обґрунтування для форм [tʃyʒiści] і [čterʒiści], вони вважаються неправильними, а ще більш спрощені варіанти вимови демонструють фонетичну недбалість. Схоже явище спостерігається й у прислівнику *dzisiaj*, який у швидкій або навіть в офіційній вимові може звучати як [ʒiśei][26].

Н. Місяць провела дослідження, у якому зробила висновок, що українець, який вивчає польську мову усвідомлює свої помилки у вимові числівників, коли йому не вдається порозумітися з співрозмовником, використовуючи певну конструкцію або слово. Тоді він може обрати стратегію уникання артикуляційно складних з його точки зору слів або конструкцій, а саме: замінювати їх лексичними синонімами або перефразувати. У такій ситуації в багатьох випадках може з'являтися

ефект неточності, спотворення стилістичного стандарту тощо, а для дослідників реальні артикуляційні причини залишаються прихованими.

Науковиця додає, що багато користі принесло б застосування артикуляційних вказівок, які допомогли б запобігти закріпленню помилок у вимові та униканню складних слів[28].

Отже, аналіз числівників у польській мові показує, що вони містять низку складних для артикуляції звукосполучень, носових та середньоязикових фонем, що створює значні труднощі не лише для іноземців, які вивчають польську мову, а навіть для носіїв мови. Водночас у сучасній польській мові спостерігається тенденція до економії мовних засобів, що проявляється у спрощенні складних приголосних груп, підвищенні середніх голосних та редукції носових елементів. Застосування правильних фонетичних моделей у вимові числівників є важливим не лише з погляду дотримання норм літературної мови, а й для забезпечення чіткої та однозначної комунікації. Неправильні або спрощені форми, хоча й мають певне пояснення з погляду артикуляційної економії, можуть призводити до непорозумінь і втрати інформаційної точності. Саме це стає найбільшим викликом для іноземців і тому важливо присвячувати час поясненню нормативних та поточних форм і докладати зусиль як до тренування розрізняння числівників на слух, так і до їх правильної артикуляції.

РОЗДІЛ 3. ІНТОНАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

3.1. Роль, параметри та перцепція інтонації

Інтонація є способом акцентування слів і речень[34]. Вона функціонує в межах певного комунікативного відрізка, який має завершеність, намірта структурну цілісність. Таким відрізком є висловлювання. Л.Дукевич у праці «Intonacja w wypowiedziach polskich» [15] зазначає, що інформація, яка передається у висловлюванні, залежить не лише від мовленнєвих звуків (фонічних сегментів), а й від просодичних характеристик – зокрема, інтонації, яка виконує важливу роль у вираженні значення.

Авторка додає, що в окремих випадках комунікація можлива за посередництвом монотонного мовлення –без змін сили голосу чи тривалості звуків або навіть виключно за допомогою інтонації, переданої через один звук, найчастіше сегментні та просодичні елементи функціонують у висловлюванні разом. При цьому кожен з них певною мірою впливає на фізичну реалізацію іншого [15].

Звукові хвилі, які утворюються в процесі мовлення, є основою слухових сприймань, які з акустичної точки зору поділяються на шум, звук та суміш звуку і шуму. Коливання повітряних частинок, що створюють враження шуму, звуку або їхньої суміші, не є простими, як коливання, що викликають враження чистого тону. Вони мають складний характер і є результатом накладання кількох простих коливань з різною частотою та амплітудою. Все це значною мірою впливає на інтонацію та її перцепцію слухачами.

У згаданій праці інтонація розглядається як сукупність таких фонетичних ознак, як: висота, сила та час тривання. З акустичного погляду висоті відповідає основна частота, а силі –інтенсивність. Увагу дослідників інтонації привертає також ще одна фонетична ознака: тембр, тобто якість фонічних сегментів (акустичний спектр). Припускається, що зміни основної частоти в залежності від часу корелюють, зокрема, з певними змінами в спектрі сегментів мовлення.

Авторка детально описує дослідження зміни інтонації за різних умов, зокрема, береться до уваги шепітна, синтетична мова та природний мовний сигнал, які піддавалися різного роду модифікаціям. У експерименті було використано словоріс, яке вимовлялося шепотом різними мовцями, після чого воно було записане та відтворене на спектограмі. Виявилось, що у питальних висловлюваннях компоненти голосного |i| мають слабшу інтенсивність, ніж компоненти фрикційного сегмента – кінцевого фрикційно-африкативного приголосного |ç|. Натомість у висловлюваннях-відповідях на запитання співвідношення інтенсивності голосного до інтенсивності наступного після нього приголосного є протилежним.

Натомість вимова *рісна* спектрограмах, проаналізованих з використанням звукового джерела, не виявила подібних закономірностей. У цьому випадку для визначення типу вимови було достатньо спостереження за змінами основної частоти звуку з часом.

Однак, важливо наголосити, що перевага тих чи інших інтонаційних ознак може зумовлюватися індивідуальними мовленнєвими звичками або комунікативними намірами мовця.

У праці згадується дослідження Ф. Гета, в якому автор поділився своїми зауваженнями щодо зрозумілості шепітної мови в тональних діалектах. Він спостерігав за китайською, у якій зміна тону часто свідчить про зміну лексичної одиниці, а, отже, впливає на розуміння висловлювання загалом. Автор виявив, що тональність у китайській шепітній мові зберігається, й зробив висновок про існування замінних засобів, які дозволяють зберігати фонологічну опозицію в умовах беззвучної мови. Дослідник також припускає, що такі засоби можна брати до уваги й в усіх інших мовах – не лише тональних.

Для того щоб дослідити параметри інтонації проведено Л. Дукевич, у якому усунуто один із важливих параметрів – основну частоту. Дослідження здійснено з використанням синтетичного мовлення – штучно створених висловлювань, на основі яких, можна було проаналізувати інтонацію у

природному мовленні. У ході дослідження було проведено аналіз змін основної частоти, інтенсивності та тривалості в моносилабічних висловлюваннях різних осіб, який показав, що всі ці параметри змінюються в різних осіб у різному ступені та залежно від типу інтонаційного перебігу. На підставі результатів аналізу було створено аналогічні штучні висловлювання, проте позбавлені основної частоти. Виявилося, що розповідні речення з низхідною інтонацією (які звучать як твердження) люди розпізнавали у 92% випадків, якщо перший склад був гучніший. Якщо гучнішим був другий склад, то правильних відповідей було лише 52%.

У питальних реченнях із висхідною інтонацією (які звучать як запитання) результат був кращий, коли другий склад був гучнішим. Але загалом у таких реченнях гучність не мала такого великого значення, як у розповідних.

У багатотактних висловлюваннях, структура яких відповідає принципу поступового нарощування інформації – від менш важливої до найважливішої, ключова частина зазвичай міститься в останньому такті. Саме вона формує інтонаційний центр всього висловлювання. Якщо ж найважливіший елемент з'являється не наприкінці, а в іншій позиції, саме він виконує функцію інтонаційного центру. Водночас дослідники наголошують, що навіть інтонаційні контури поза центральною позицією можуть містити певну інформацію про тип висловлювання.

З метою перевірки можливості розпізнавання типу висловлювання на основі мелодичного контуру (тонального перебігу), що з'являється в різних його частинах, Л. Дукевич провела експеримент, який полягав в ізоляції фрагментів висловлювання шляхом часової фільтрації та подальшій їхній аудитивній оцінці.

Матеріалом для дослідження слугувало речення *Basiapracuje* в різних контекстах.

1. *Basia pracuje.*
2. *Basia pracuje?*

3. *Basia pracuje, (a Jan się uczy).*
4. *Basia pracuje – (Jan się uczy).*
5. *Basia pracuje, (ponieważ Jan się uczy).*
6. *(Ponieważ Jan się uczy), Basia pracuje.*
7. *Basia pracuje, (uczy się, wychowuje dzieci).*

Отже, частина слухачів інтерпретувала речення як розповідне, якщо інтонація у відповідному фрагменті була спадною, і як питальне або таке, що вимагає продовження – якщо вона була висхідною. Найбільші труднощі у слухачів викликало розрізнення континуативних і питальних висловлювань. На основі фінальних сегментів інтонаційної мелодики легше розпізнавалися ті континуативні висловлювання, які характеризувалися відносно невеликим інтервалом додатних змін висоти тону або повільнішим зростанням значень тону в часі. Проте, додає авторка правильне розпізнавання типу висловлювання на основі інтонаційного фрагмента значною мірою залежало від індивідуальних особливостей слухачів [15].

Підсумовуючи, бачимо, що розпізнавання типу висловлювання значною мірою залежить від мелодичного контуру, гучності та позиції ключових елементів у фразі. Аналіз як природного, так і синтетичного мовлення продемонстрував, що зміни основної частоти та інтенсивності звуку є основними інтонаційними ознаками, що впливають на сприйняття висловлювання слухачем. При цьому згадане дослідження вказує на індивідуальні відмінності між мовцями та слухачами, а також на можливість передачі інтонаційної інформації навіть у шепітній або монотонній мові через замінні засоби, що зберігають фонологічні опозиції. Таким чином, результати підкреслюють комплексну взаємодію сегментних та просодичних компонентів у формуванні сприйняття висловлювання, його смислового та комунікативного значення.

3.2. Інтонаційна організація висловлювання: наголос та його функції

Одним із аспектів, що впливає на інтонаційну структуру, є наголос. Згідно з М. Висоцькою [38] наголос пов'язаний з явищем проміненції – виділенням мовного елементу на тлі інших. Це явище може стосуватися як наголошення складів у слові, так і слів у фразі. На аудитивному рівні проміненцію формують зміни висоти голосу, гучності, тривалості та тембру мовленнєвих звуків. Цим характеристикам на фізичному рівні відповідають зміни основної частоти, амплітуди, тривалості та спектральної структури звуків. Дослідження показують, що найбільш універсальною ознакою проміненції є тривалість: виразні елементи мовлення мають, як правило, більшу тривалість, ніж ті, які не виділяються. Важливу роль також відіграють зміни інтенсивності мовного сигналу, пов'язані з фізіологічним напруженням під час мовлення.

Враховуючи вище перелічені аудитивні ознаки, або, як їх ще називають, просодичні [38], розрізняють три види наголосу:

- динамічний, який полягає у тому, що наголошені склади, здебільшого їхні складові голосні, регулярно вирізняються більшою інтенсивністю у порівнянні з ненаголошеними і також реалізуються з більшим голосовим зусиллям;
- мелодійний, або тоновий – складова голосна наголошеного складу вирізняється висотою тону серед ненаголошених;
- кількісний, ритмічний, пов'язаний із подовженням тривалості складової голосної наголошеного складу.

М. Висоцька проаналізувала бачення концепції наголосу різних дослідників й описала їхні точки зору. Наприклад, Б. Лукашевич і Б. Розборський, намагаючись визначити акустичні ознаки польського словесного наголосу, провели дослідження, у якому взяли участь дорослі носії польської мови та діти. У підсумку, автори виявили, що найбільш достовірною ознакою, яка дозволяє відрізнити наголошені голосні від ненаголошених, є інтенсивність звуку, на другому місці – основна частота

тону, а на третьому –тривалість, яка визнана найменш достовірним параметром. Вони визначають наголос у польській мові як динамічний. Така його характеристика стосується як мовлення дорослих, так і дітей. На думку авторів, це є доказом того, що створення проміненції за допомогою підвищення інтенсивності наголошеної голосної є настільки виразним у мовленні дорослих, що діти легко засвоюють цю стратегію акцентування [38].

Дослідниця також проаналізувала праці С.Малиш і П. Вагнерй пише, що науковиці наголошують на тому, що головним акустичним корелятом проміненції в польській мові є інтенсивність сигналу, вони також підкреслюють роль основної частоти тону та відмінностей в тривалості між наголошеними й ненаголошеними голосними. Вони вказують, що акустичні кореляти проміненції в польській мові проявляються особливо в тих складах, на які падає словесний наголос. Ці склади характеризуються значними відмінностями в значеннях основної частоти, інтенсивності та тривалості у порівнянні з ненаголошеними складами. Авторки підкреслюють, що словесний наголос у польській мові має радше слабку акустичну репрезентацію і в багатьох випадках його сприйняття може більше залежати від очікування щодо місця його появи, ніж від виразності акустичних параметрів, що формують проміненцію. Ще один висновок, на якому зосереджується М. Висоцька, стосується концентрації уваги учасників на типах акцентних шаблонів: виявилось, що сильніше привертали увагу ті шаблони наголосу, які відхилялися від парокситонезису, тобто були нетиповими для польської мови.

Як вважають М. Мацьолекі Й. Тамбор[36], наголос може бути постійний та вільний. Останній характеризується тим, що може падати на різні склади, в той час як постійний завжди знаходиться в тій самій позиції. Саме такий наголос притаманний польській мові. Він є парокситонічний, тобто такий, що падає на передостанній склад. Це можна прослідкувати на

прикладі відмінювання слова *kominiarz*. У більшості відмінках наголос падає на *-nia-*, у той час як у давальному – на склад *-rzo-*:

M. *ko-mi-niarz*

D. *ko-mi-nia-rza*

C. *ko-mi-nia-rzo-wi*

B. *ko-mi-nia-rza*

Ms. *ko-mi-nia-rzu*

W. *ko-mi-nia-rzu!*

Це свідчить про те, що у польській мові наголос є постійний, оскільки пов'язаний із конкретним складом з огляду на його позицію у слові, а не на його звучання.

Однак у польській мові існують й інші типи наголосу, серед яких окситонічний (наголошений останній склад) у деяких аббревіатурах: *PRL* [*pe-er-el*] *USA* [*u-es-a*] *UW* [*u-wu*]; у словах із префіксами *arcy-*, *eks-*, *super-*, *wice-*, *anty-*: *eks-mą́ż*, *su-per-dom*, *wi-ce-mistrz*, *an-ty-gen*; у словах запозичених із французької з незміненою орфографією: *a propos* [*a-pro-po*], *purée* [*pi-re*], *tournée* [*tur-ne*], *menu* [*me-ni*][36].

Пропарокситонічний наголос (на третьому складі з кінця слова) зустрічається у словах іншомовного походження, що закінчуються на *-yka*, *-ika* або їх флексійних формах, які мають таку саму кількість складів, як і форма називного відмінка однини: *fi-zy-ka*, *gra-ma-ty-ka*, *ma-te-ma-ty-ka* (згідно з взірцевою нормою); у відмінкових формах іменників іншомовного походження, що закінчуються на *-uk*, *-ik* (і позначають осіб, пов'язаних із певною науковою дисципліною), які мають стільки ж складів, як і форма родового відмінка однини:

M. *ma-te-ma-tyk*

D. *ma-te-ma-ty-ka*

C. *ma-te-ma-ty-ko-wi*

B. *ma-te-ma-ty-ka*

N. *ma-te-ma-ty-kiem*

Ms. *ma-te-ma-ty-ku*

W. *ma-te-ma-ty-ku!*

Також у таких словах іншомовного походження, як: *u-ni-wer-sy-tet, po-li-tech-ni-ka, o-pe-ra, ry-zy-ko, po-le-mi-ka, a-na-li-za, ka-pi-tan, o-fi-cer, pre-zy-dent, kin-der-bal, ko-mi-tet, wi-zy-ta*; у трискладових відмінюваних формах складених числівників, що означають сотні – як означених (від 400 до 900, включаючи чотирискладову форму *dziewięciuset*), так і неозначених: *czte-rys-ta, pa-rę-set, sie-dmiu-set, kil-ka-set, dzie-wię-ciu-set*; у формах першої і другої особи множини минулого часу: *cho-dzi-li-śmy, cho-dzi-ły-śmy, pra-co-wa-li-śmy, pra-co-wa-ły-śmy, cho-dzi-li-ście, ch-dzi-ły-ście, pra-co-wa-li-ście, pra-co-wa-ły-ście*[36].

Однак, науковці звертають увагу на те, що особові закінчення дієслів у минулому часі першої і другої особи (як однини, так і множини) є рухомими і можуть приєднуватися до інших слів у реченні, наприклад, до особових займенників. У такому випадку ці дієслівні форми з відокремленим флексійним закінченням акцентуються стандартно, тобто на передостанньому складі (парокситонічно), тоді як відокремлені особові закінчення є енклітиками, отже, вони утворюють одну акцентну одиницю з тим словом, до якого приєдналися:

*Mycho**dz**iliśmydosklepu, a wypracowa**ły**ście w ogrodzie.*

***My**śmycho**dz**ilidosklepu, a **wy**ściepracowa**ły** w ogrodzie.*

Пропарокситонічний наголос вживається також у формах першої, другої і третьої особи однини та третьої особи множини умовного способу у всіх родах:

*cho-dził-bym, cho-**dzi**-ła-bym, cho-**dzi**-ło-bym*

*cho-dził-byś, cho-**dzi**-ła-byś, cho-**dzi**-ło-byś*

*cho-dził-by, cho-**dzi**-ła-by, cho-**dzi**-ło-by*

*mos. cho-**dzi**-li-by, nmos. cho-**dzi**-ły-by*

Закінчення умовного способу (*-bym, -byś, -by, -byśmy, -byście*), так само як і особові закінчення минулого часу, є рухомими і можуть приєднуватися до інших слів у реченні. У такій ситуації відповідні дієслівні форми з відокремленим морфемом умовного способу та особовим закінченням

акцентуються стандартно, тобто на передостанньому складі (парокситонічно), тоді як відокремлені закінчення умовного способу є енклітиками, отже, вони утворюють одну акцентну одиницю з попереднім словом (або тим, до якого приєдналися):

*Jachodzilbymdosklepu, a typracowa**ła**byś w ogrodzie.*

*Jabym**chod**zildosklepu, a **ty**byś**pracowa**ła w ogrodzie.*

*Gdybym**chod**ziljeszczedoszkoły, niem**us**ialbym**pracowa**ć.*

Останній випадок вживання пропарокситонічного наголосу, про який згадують М. Мацьолекі Й. Тамбор– у сполучниках, з'єднаних з особовими закінченнями: *a-byś-my, że-byś-my, choć-byś-my, o-byś-my, a-że-byś-cie, gdy-byś-cie.*

Наголос у формах першої і другої особи множини умовного способу обох родів падає на четвертий склад від кінця: *cho-**dzi**-li-byś-my, pra-co-wa-ty-by-śmy, cho-**dzi**-li-byś-cie.*

У польській мові існує також побічний наголос. Він може бути присутній у багатоскладових словах, зазвичай на першому складі, наприклад: *pro-wo-ka-cyj-ny, dra-ma-to-**pi**-sarz, ciś-nie-**nio**-mierz.*

Важливим елементом, що впливає на ритм висловлювання є енклітики – слова, які не мають власного наголосу, а тому приєднуються до інших слів й творять єдину одиницю з точки зору наголосу. Наприклад, *do-**cie**-bie, nie-mie-li-śmy, lu-bię-cię, po-wiedz-no.*

Як вважає М. Висоцька [38], наголос виконує дві основні функції: сегментаційну та кульмінаційну. Перша розділяє мовлення на окремі слова, друга ж – надає інформацію про кількість слів, а також забезпечує доступ до лексичних одиниць. Однак, науковиця вказує на певні обмеження цих функцій. З огляду на існування енклітик (сполучників, часток, прийменників, займенників), не кожна лексична одиниця може виділятися у реченні. На розрізнення слів впливає також темп мовлення, який часто буває швидким, що в свою чергу перешкоджає делімітації.

Додатковий наголос – ритмічний – проявляється здебільшого в багатоскладових словах і сприяє перцепції мовного сигналу та автоконтролю слухового сприйняття власних висловлювань.З акустичного погляду ритмічний акцент у польській мові проявляється, насамперед, у збільшенні тривалості приголосного на початку акцентованого складу порівняно з сусідніми ненаголошуваними складами. Цей параметр може також співіснувати з іншими параметрами голосу, що утворюють проміненцію.

Не менш важливим, ніж наголос у слові, є наголос у реченні, який полягає у виділенні слова або групи слів у висловлюванні за допомогою зміни висоти тону, інтенсивності голосу та тривалості артикуляції, переважно голосного звука наголошеного складу. Він є однією з просодичних синтаксичних ознак. Враховуючи цю функцію, його також називають синтаксичним наголосом. Реченнєвий наголос пов'язаний з актуальним членуванням речення. Його головна функція –впорядкування тематично-рематичної структури висловлювання шляхом позначення реми, тобто найважливішої з комунікативної точки зору частини висловлювання, що містить нову для адресата інформацію[27].

Важливість реченнєвого наголосу можна проілюструвати на наступному прикладі:

- ***Łukasz**kupiłwczorajnowysamochód*(інформуємо, що машину купив саме Лукаш);
- *Łukasz**kupił**wczorajnowysamochód*(було відомо, що Лукаш хотів купити нову машину, інформуємо, що він її таки купив);
- *Łukaszkupił**wczoraj**nowysamochód*(інформуємо, коли саме Лукаш купив машину);
- *Łukaszkupiłwczoraj**now**ysamochód*(було відомо, що Лукаш купив машину, інформуємо, яку);
- *Łukaszkupiłwczorajnowysa**mochód***(було відомо, що Лукаш планував купити якийсь вид транспорту, інформуємо, який саме)[38].

Наголос в реченні має логічний характер, адже зазвичай слова, які несуть нову або найважливішу інформацію, розміщуються на початку або в кінці висловлювання, щоб звернути на них особливу увагу. Логічним наголосом також виділяються елементи опозиції в паралельних конструкціях. Це правило особливо важливе у випадках використання довших і коротших форм особових займенників у родовому, давальному та знахідному відмінках.

Довші форми займенників є наголошуваними і з'являються, як правило, на початку або в кінці висловлювання, а також у складі паралельних конструкцій, коли виступають елементами опозиції, тобто у випадках контрастування або протиставлення:

***M**niesięwydaje, żeonmarację.*

*Całeszcześnie, żepowiodłosięprzynajmniej**tobie**.*

*Zupełnienierozumiem, dlaczegopoprosił o toakurat**mnie**.*

*Szanowalityl**komnie**, **ciebie**słuchalizestrachu.*

Коротші форми займенників є енклітиками, тому їх слід вживати в ненаголошуваній позиції, найчастіше після дієслова:

*Wydaj**mi** się, żeonmarację.*

*Dać**ci** trochęwody?*

*Pomóż**mi**, proszę, przezchwile.*

*Pawełjużdawnochciał**ci**epoznać.*

М. Мацьолек і Й. Тамбор згадують про ще один вид реченнєвого наголосу – емпатичний. Він виконує не менш важливу функцію в усному мовленні, адже дозволяє мовцеві виразити свої емоції, ставлення чи оцінку щодо певного елемента висловлювання. На відміну від логічного наголосу, який вказує на найважливішу чи нову інформацію в реченні, емпатичний наголос фокусується на емоційному забарвленні. Він може застосовуватися, наприклад, для підкреслення обурення, подиву, іронії чи захоплення, незалежно від об'єктивного змісту повідомлення. Емпатичне наголошення

супроводжується змінами в інтонації – підвищенням тону, уповільненням темпу, посиленням гучності, що робить висловлювання більш експресивним і впливовим.

У польській мові чи не найважливішою просодичною ознакою є інтонація у реченні. Вона служить для розрізнення типів речень й водночас для розуміння реципієнтами, чи висловлювання закінчилося чи потребує продовження.

Уцьому разі, на думку М. Мацьолек і Й. Тамбор, особливо важливою є клаузула [36], тобто заключна частина висловлювання. Враховуючи це, інтонацію можна поділити на три типи:

1. антикаденція (підвищення тону останнього післянаголошеного складу) – є типовою для питальних речень, а також розповідних речень, які потребують доповнення;

2. каденція (зниження тону останнього післянаголошеного складу) – характерна для окличних і наказових речень; при цьому інтонація різко знижується, а на перший склад слова в реченні падає сильний наголос;

3. антикаденція-каденція (підвищення тону до наголошеної вершини висловлювання, а після досягнення цієї вершини – поступове й рівномірне зниження до рівня основного тону) – є характерною для розповідних речень.

Різницю можна побачити на наступному прикладі:

Niestyszę. Comówisz?

Niestyszę, comówisz.

Якщо у першому випадку спостерігається антикаденція, з огляду на питання, то у другому – каденція, тому що дане речення – розповідне.

Інтонація є інструментом для вираження емоцій чи інтенцій. Цікаве дослідження стосовно цієї тези зробила М. Висоцька [38]. Науковиця дослідила, як сприймається піднесення чи навпаки – зниження тону в залежності від мети висловлення. Дослідження стосується розповідних,

питальних та наказових речень. Авторка пише, що нейтральні розповідні речення зазвичай є монотонними, адже вони починаються з висоти голосу, вищої за середній рівень, і знижується в кінцевій частині речення до низького рівня.

У розповідних реченнях, що виражають нетерпіння або іронію, інтонація починається з середнього рівня і переходить до низького, який з'являється у наголошеному слові. У розповідних висловлюваннях, у яких мовець натякає на додатковий зміст, що виходить за межі буквального значення речення, спостерігається інтонація з різким спадом висоти тону в межах наголошеного складу останнього слова або інтонація зі спадно-зростаючим рухом тону в межах цього складу.

Що стосується наказових речень, тут все залежить від їх будови. У висловлюваннях із дієсловом у наказовому способі низький тон переднаголошеного складу наприкінці репліки свідчить про спокійний, нейтральний характер повідомлення. Натомість високий рівень тону, що спадає донизу, підкреслює важливість висловленого, рішучість мовця, а також може сигналізувати про його нетерплячість чи заклик до дії. Водночас, якщо такий тип інтонації супроводжується м'яким тембром голосу, він може виконувати функцію заохочення. У конструкціях із дієсловом „*proszę*” та інфінітивом спадна низька інтонація, схоже як у наведених вище випадках, вказує на емоційну стриманість або, при зниженні тону на останньому складі, на категоричність вимоги. Значне падіння тону від високої переднаголошеної до низької наголошеної складової надає висловлюванню настирливого або наказового характеру, що передбачає єдино можливу реакцію. Висхідна інтонація на останньому складі може свідчити про потребу доповнити повідомлення, а в реченнях із „*proszę*” – також про нетерпіння або ворожість. Натомість спадно-висхідна інтонація в таких випадках може реалізуватися як форма ввічливого прохання[38].

Інтонація питальних речень залежить від їх типу. Питання, на які очікується проста відповідь (так або ні) не мають у польській мові

спеціальної синтаксичної конструкції чи морфологічної форми дієслова, яка б відрізняла їх від інших типів речень. Вони можуть починатися зі слова *czy*, але найчастіше не містять питального слова, а єдиним показником їхнього питального характеру є інтонація. Залежно від інтонаційного контуру, питання можна поділити на три типи: перший – це «так/ні» питання, які характеризуються висхідною інтонацією; другий – це питання з питальним словом на початку, для яких типове зниження тону після цього слова; третій – питання, що передбачають вибір між двома варіантами, де інтонація підвищується на першому елементі вибору, а потім знижується. Цікаво, що для першого типу запитань характерна найвища інтенсивність останнього складу, найнижча – передостаннього, а тривалість усієї фрази є більшою порівняно з іншими типами речень.

У польській мові «так/ні» питання найчастіше характеризуються високим або зростаючим тоном наприкінці речення, що відповідає універсальній інтонаційній тенденції, властивій багатьом мовам. Виділяють два основні способи підвищення тону в таких випадках: поступове зростання в межах одного складу або різкий стрибок між двома послідовними складами на завершенні висловлювання. Особливо важливими в інтонаційному малюнку є зміни висоти голосу в останньому складі, який часто виявляється вищим за наголошений склад. Такий інтонаційний контур спостерігається навіть у питаннях, що починаються зі слова *czy*, яке в усному мовленні використовується досить рідко й виконує слабку функцію маркера питальності.

М. Висоцька[38]також вказує на те, що інтонаційна реалізація таких питань може змінюватися залежно від емоційного стану мовця. Зокрема, сильніше емоційне залучення пов'язане з виразнішими змінами висоти наприкінці висловлювання та з розтягненням зростання тону в часі, тобто із використанням зростаючих інтонаційних контурів у кінцевих складах.

Інтонація питань на доповнення у польській мові може бути спадною – особливо тоді, коли необхідно виокремити питальне слово, яке зазвичай

розміщується на початку речення. Водночас, якщо фразовий наголос реалізується в останньому слові, інтонація часто стає зростаючою. У багатьох випадках спостерігається також подвійне підвищення висоти тону: перше – в межах питального слова, друге – наприкінці речення.

Аналіз інтонаційної структури питань і розповідних речень свідчить, що носії польської мови схильні використовувати високий тон у завершенні тих питальних висловлювань, які не мають чітко виражених лексичних або граматичних маркерів питальності. Такі декларативні питання, побудовані за моделлю розповідного речення, реалізуються з висхідною інтонацією, причому їхнє закінчення відзначається переходом від низького до високого або від середнього до високого рівня тону. Характерною рисою речень із початковим *czy* є подвійне зростання інтонації – на початку й наприкінці.

Питання, що починаються зі слова *gdzie*, можуть реалізовуватись як із зростаючою інтонацією (від низького до високого рівня), так і зі спадною (від середнього до низького). Розповідні речення, натомість, найчастіше мають спадну інтонацію, яка завершується переходом від середнього до низького рівня висоти тону.

Дослідження інтонації польського діалогічного мовлення свідчать, що підвищення тону може спостерігатися не лише в питаннях, а й в інших типах висловлювань, зокрема у твердженнях, відповідях, інструкціях чи зворотному зв'язку. Це вказує на те, що інтонаційні характеристики залежать від ширшого кола чинників, ніж лише відсутність завершеності висловлювання чи очікування його продовження. Водночас зазначається необхідність подальших досліджень цього явища.

М. Висоцька [38] провела дослідження, у якому оцінила вміння ідентифікувати розповідні, питальні та наказові речення. У ньому взяло участь 80 жінок-носіївпольської мови, завданням яких було розпізнати тип висловлювання виключно на основі його просодичних характеристик, без опори на лексичний чи ситуаційний контекст. Учасниці мали прослухати

підготовлені аудіозаписи речень і віднести кожне з них до однієї з трьох категорій, орієнтуючись лише на інтонацію висловлювання, тобто його мелодику, інтенсивність та інші акустичні властивості.

Результати дослідження засвідчили, що питальні речення зі зростаючою інтонацією були найточніше ідентифіковані всіма учасницями, при мінімальних розбіжностях. Нижчі показники правильності спостерігалися при розпізнаванні розповідних речень, тоді як найскладнішими виявилися речення наказового типу, які також супроводжувалися найбільшим розкидом відповідей.

Питання, які вони розпізнали з високою точністю, характеризувалися спадно-зростаючим контуром висоти тону на останніх складах, з піком основної частоти, найвищою інтенсивністю та тривалістю в останньому складі. Ці речення також мали найширший інтонаційний контур і найдовшу тривалість звучання.

Розповідні речення мали спадну мелодію з піком основної частоти у переднаголошеному складі та поступовим зменшенням інтенсивності. У них фіксувалася найвища середня частота серед усіх типів.

Наказові речення мали зростаючо-спадний інтонаційний контур з піком основної частоти у наголошеному складі, високими показниками інтенсивності, але водночас найнижчим середнім значенням основної частоти, найменшою шириною інтонаційного контуру та найкоротшою тривалістю звучання.

Отримані результати свідчать про те, що хід висоти тону (зростаючий або спадний) у фінальній частині висловлювання є важливим чинником, що впливає на передачу значення. Дослідниця зробила висновок, що «перцептивна категоризація інтонації розповідних і наказових речень виявилася складною, попри численні відмінності в їхній акустичній характеристиці. Можливо, це свідчить про те, що в польській мові інтонація розповідних і наказових речень є подібною, а про правильність класифікації

кожного з цих типів речень вирішують інші чинники – як мовні, так і немовні» [38].

В одній зі своїх лекцій Є.Бральчик слушно підкреслює: «говоримо не лише словами, а й голосом» [19]. Його приклади використання різної інтонації залежно від мовленнєвих інтенцій добре ілюструють згадані вище функції інтонації. Автор наголошує, що, думаючи про те, про що говоримо, ми починаємо артикулювати свої висловлювання так, щовони набувають звучання подібного до їх значення. Слова *długi* та *krótki* мають однакову довжину, проте люди схильні перше вимовляти довго, протягуючи голосну *u*, а друге – коротко, показуючи сенс, який намагаються передати. Речення «*ktośbiegłbardzoszybko*» ми радше промовимо швидко, інакше наше висловлювання звучатиме неприродньо.

Мовознавець розглядає голос, як інструмент для вираження намірів чи стану, наприклад, подовження початкових складів може вказувати на відповідальність, яку мовець бере за свої висловлювання: «важливі речі стають важливішими, а складні – складнішими».

Не менш важливою в інтонації є пауза. Говорячи швидко, мовець не залишає простору для рефлексії, що може бути добрим методом переконання, натомість часті паузи вказують на важливість та продуманість сказаного.

Це все, підсумовує Є. Бральчик, сприяє міжлюдським контактам, що вкотре доводить важливість інтонації у мовленні [19].

Таким чином, аналіз інтонаційних особливостей польської мови свідчить про багаторівневість функціонування наголосу та інтонації. Наголос у слові та реченні забезпечує виділення важливих мовних одиниць і впорядкування інформації. У польській мові словесний наголос переважно постійний і парокситонічний, проте існують також виняткові випадки окситонічного та пропарокситонічного наголосу, а побічний наголос і ритмічний акцент підтримують сприйняття багатоскладових слів та контроль власного мовлення.

Отже, наголос і інтонація в польській мові тісно взаємопов'язані, взаємодоповнюють один одного й утворюють цілісну систему просодичних засобів, що забезпечує як структурну організацію мовлення, так і його семантичну та емоційну насиченість.

3.3. Польський та український наголос: порівняльний аспект

Особливості наголосу в українській мові аналізує та описує І. Литвин [5]. Науковиця виділяє такі його характеристики, як динамічність та квантитативність, а це означає, що наголошений склад звучить сильніше й триваліше. Окрім цього, український наголос відзначається тим, що він є вільним, тобто незакріпленим за певним складом та рухомим – може переходити з одного складу на інший. Авторка додає, що наголос виконує смислорозрізнювальну функцію, наприклад, розрізняє в словах лексичне значення, як от *áтлас* (збірник географічних карт) й *атлáс* (блискучатканина), а також може бути показником граматичної форми слова: *óзера* (Р. в. однини) і *озéра* (Н.в. множини) або різних частин мови: *дзвóни* (імен.) і *дзвонí* (дієсл.). Окрім цього, за допомогою наголосу в українській мові розрізняють особові імена по батькові (наголос на корені) та прізвища (наголос на суфіксі), що мають спільний корінь: *Григóрович* – *Григорóвич*, *Максі́мович* – *Максимóвич*.

Іншим прикладом смислорозрізнювальної функції може бути зміна наголосу в заперечних займенниках, які в непрямих відмінках вживаються з прийменниками: *ні́ з ким* (немає з ким) – *ні з кі́м* (із жодною людиною); *ні за щó* (немає за що) – *ні за́ що* (ні за яку ціну), але правопис цих слів залишається сталим.

Більшість українських слів мають один наголос – основний (*людíна*, *червóний*). У складних і складноскорочених словах, окрім основного, є ще побічний наголос: *працéлЮбний*, *двадцятí п'ятí тИсячний*, *сíньо-жОвтий*, *гірнічодобувнИй*, *новóбудОва*. Побічний наголос є першим, а основний – другим. Побічний наголос часто падає на перший склад, або через один, або

два склади від основного. Побічні наголоси є помітнішими в повільному темпі мовлення й додають мові особливої плавності й співучості.

Службові частини мови (прийменник, сполучник, частка) зазвичай не наголошуються. Приєднуючись до попередніх або наступних наголошених слів, вони утворюють так зване фонетичне слово: *на робо́ту, хайчитáє, він івона́*.

I. Литвин здійснює порівняльну характеристику наголосу в українській та польській мовах і робить висновок, що вони мають низку спільних рис: в обох мовах наголос є динамічним (силовим), тобто склад виділяється завдяки підсиленню голосу. У багатоскладових словах можливе використання побічного наголосу – в українській мові зазвичай на останньому складі, у польській – на першому. В обох мовах також трапляється варіативність наголосу, коли правильними вважаються кілька варіантів його розташування. Крім того, наголос у польській, як і подекуди в українській, може змінюватися в межах словозміни, що вказує на його морфологічну зумовленість [5].

Зпроведеного дослідження можна зробити висновок, що відмінностей між польським та українським наголосом все ж більше, ніж спільних рис.

Почнімо із типу наголосу – в українській він рухомий, а в польській (переважно) – фіксований. Наголошені звуки в українській звучать чіткіше, повніше, а польський наголос слабший, редукція ненаголошених голосних не така глибока. В українських дієсловах у теперішньому часі останній склад є зазвичай наголошений (*ростемо́, біжимо́*), у польській мові у формах минулого часу першої та другої особи множини наголос з другого складу з кінця переноситься на третій (*chodziliśmy*). Те саме відбувається і з деякими числівниками, у той час, як в українській мові наголос залишається вільним. Остання відмінність, про яку згадує науковиця, – це те, що в польській мові прийменники можуть ставати проклітиками (**niema**), в українській дане явище теж спостерігається, однак, у польській мові проклітики нерідко включаються до інтонаційного ядра або навіть змінюють його структуру

(залежно від типу речення) й нерідко відбувається сильне злиття і фраза, котра містить проклітики, стає одним словом, особливо це помітно в розмовній мові.

Порівняльний аналіз наголосу в польській та українській мові робить І. Кононенко. Окрім вже згаданих відмінностей, науковиця додає, що українська мова через рухомий наголос створює численні омонімічні пари, у яких зміна місця наголосу веде до зміни значення слова: *за́мок* – *замо́к*, *а́тлас* – *атла́с*, *при́клад* – *прикла́д*. У польській мові, навпаки, фіксований наголос майже не породжує омонімів, тому що наголос не виконує смислорозрізнявальної функції у межах більшості лексем. Норми української мови допускають варіантне наголошення у значній групі слів і словоформ: *апо́строф* – *апостро́ф*, *допові́дач* – *доповідáч*, *за́вжди* – *завжди́*. Варіантний наголос в українській мові може виконувати стилістичну функцію: *ви́соко* (нейтр.) – *висо́ко*(поет.), *гли́боко*(нейтр.) – *глибо́ко*(поет.). Крім того, І. Кононенко згадує про подібні слова в польській та українській мовах, які мають різний наголос: *абсу́рд* – *ábsurd*, *бапа́н* – *bárapan*, *студе́нт* – *stúdent*[4].

Б. Лукашевичі Я. Молчанов[25] провели дослідження, у якому виявили вторинний ступінь наголосу, що проявляється у збільшеній тривалості складу. Крім того, виявлено складну ритмічну схему наголошення на непарних складах у словах із основним (лексичним) наголосом на правому краї слова, із перервою перед основним наголосом. Дослідники зазначають, що передтонічне подовження спостерігається в деяких східнослов'янських діалектах, однак, навряд чи такий самий механізм лежить в основі подовження у літературній мові. Тривалість складу в другій передтонічній позиції змінюється в залежності від ритмічного наголосу. В українській мові наголос нефіксований, а це означає, що у двох однакових, з огляду на кількість складів, словах вторинний наголос з'являтиметься на різних складах.

Як стверджують автори, «цей результат є важливим з двох причин. По-перше, традиційні джерела подають суперечливі описи вторинного наголосу, не погоджуючись щодо його розташування або навіть заперечуючи його наявність в українській мові. По-друге, це дослідження надає докази типологічно рідкісного бінапрямленого наголосу, саме існування якого останнім часом ставилося під сумнів»[25].

У дослідженні української мови було встановлено, що вторинний (ритмічний) наголос з'являється на початковому складі та на кожному непарному складі, віддаленому від основного наголосу хоча б на одну позицію. Таким чином, і польська, і українська мови мають схожий ритмічний принцип, але проявляється він по-різному: у польській – через приголосні, в українській – через тривалість усього складу.

Б. Лукашевичі Я.Молчанов додають, що українська система наголосу є дуже цінною для перевірки лінгвістичних теорій, але для цього потрібно провести більше експериментальних (акустичних) досліджень, щоб точно з'ясувати, чи є ритмічні наголоси після основного, і де саме вони з'являються [25].

Отже, аналіз особливостей наголосу в українській та польській мовах засвідчує, що, попри наявність низки спільних рис (динамічний характер наголосу, можливість появи побічних акцентів, певна варіантність наголошення), їхні акцентні системи формують принципово різні моделі організації мовлення. Українська мова з її вільним і рухомим наголосом виявляє значну залежність лексичної та граматичної семантики від місця акценту, що зумовлює наявність великої кількості омонімічних пар, стилістичних варіантів і морфологічно зумовлених моделей наголошення. Польська мова, навпаки, характеризується переважно фіксованим наголосом, що забезпечує більш стабільну ритмічну організацію слова і фрази та значно обмежує смислорозрізнявальну роль наголосу.

Порівняльний аналіз також показує, що українська акцентна система має складнішу внутрішню структуру завдяки функціонуванню вторинних

(ритмічних) наголосів, які формують бінапрямлену акцентуаційну модель. Польська мова реалізує ритмічний принцип інакше – насамперед через консонантну організацію та специфічне поводження проклітик у фразі. Усе це свідчить про те, що, хоча українська і польська мови мають спільні типологічні риси, їхні наголосові системи еволюціонували у різних напрямках і виконують різні функції в семантичній та просодичній структурі висловлення.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНИХ НАВИЧОК УЧНІВ

4.1. Організація навчання фонетики: вимоги, підходи та критерії оцінювання

Навчання фонетики передусім передбачає належну професійну підготовку викладача, який має бути не лише взірцем правильної вимови, а й володіти методиками формування фонетичних навичок з урахуванням індивідуальних лінгвістичних особливостей учня.

М. Фоланд-Куглер[16] стверджує, що для грамотного коригування помилок, вчитель повинен знати рідну мову учня. Це дозволяє порівнювати структури двох мов і складати ефективні програми для вивчення і контролю аудитивних та артикуляційних навичок учня.

Оскільки учні наслідують вимову вчителя, ще однією важливою вимогою до викладача є використовувати літературну мову без діалектних чи регіональних нашарувань й артикуляційних вад, таких, як шепелявість, неправильна вимоварітд. Окрім цього, очікується, що вчитель навчатиме ретельної вимови, а не, наприклад, сленгової (про це варто згадувати на вищих рівнях знання мови) [16].

При формуванні фонетичних вправ вчитель повинен керуватися не лише тим, якою є рідна мова учня, але також його мотивацією, часом тривання курсу навчання й рівнем мови. Вважається, що фонетичні вправи мають бути в навчальній програмі з початку вивчення мови [16].

М. Бернацька[12] та В. Піддубна [8] описують вимоги й норми до фонетичних умінь на різних мовних рівнях, що слугують основою для організації навчання та контролю цих умінь. Порівнявши, можемо узагальнити їх таким чином:

A1 – вимова обмеженого репертуару слів має бути зрозуміла для носія мови, за умови невеликих зусиль з боку учня.

A2 – вимова загалом зрозуміла, незважаючи на помітний іноземний акцент, але співрозмовникам іноді доводиться перепитувати або просити повторити.

B1 – вимова стає більш зрозумілою, але допускається помилкова артикуляція окремих слів. Вимагається, що на цьому рівні учень повинен чітко диференціювати такі фонетичні одиниці, як: [y] в стосунку до [i] або [e], [e] в стосунку до [a]; правильно вимовляти носові голосні *ą* та *ę*; ясенні, шумні, твердіприголосні *sz, ż, rz, cz, dż* в опозиції до середньоязикових *ś, ć, dź, ń*; приголосний *r* по відношенню до *l*; приголосний *ł* в опозиції до *l*, а також скупчення приголосних.

B2 – інтонація стає більш природною.

C1 – темп, типовий для носія мови, варіювання інтонації й наголосу відповідно до різних відтінків значень. Можливий іншомовний акцент.

C2 – використання повного спектру фонологічних особливостейцільової мови з високим рівнем контролю, включно з просодичними особливостями. Можливий збережений акцент, який не впливає на комунікацію.

Мовознавці сходять на думці, що покращення фонетичних вмінь повинно бути систематичним та послідовним. Українська та польська мови, належачи до однієї мовної сім'ї, демонструють певну фонетичну схожість у порівнянні з іншими, менш близькими мовами. Це може призводити до хибного припущення, що носію української мови не потрібні спеціальні фонетичні вправи для опанування польської. Однак, саме це є причиною інтерференцій, яких дуже важко позбутися [14].

Л. Р. Лукіна розділяє три підходи до формування фонетичноїкомпетенції:

«1. Артикуляційний, який базується на порівняльному аналізі фонетичного складу двох мов і розробці на цій основі типології фонетичних труднощів і системи фонетичних вправ. Основа – теоретичні пояснення.

2. Акустичний. Головна увага приділяється не свідомому засвоєнню особливостей артикуляції, а слуховому сприйманню мовлення і його аналізу.

3. Диференційований. Передбачає опору на різні аналізатори для формування фонетичної навички. Невиключається можливість пояснення способів артикуляції звуків.» [6]

Як бачимо, навчання фонетики на різних етапах опанування мови може значно відрізнятися. Наприклад, обсягом часу, виділеного на виконання фонетичних вправ, а також їх типами та метою, що полягає у вдосконаленні артикуляції окремих звуків або розвитку інтонаційних навичок. Це все важливо враховувати, адже успішне формування фонетичних умінь можливе лише за умови комплексного підходу, який поєднує методичну обізнаність вчителя, урахування індивідуальних характеристик учня та грамотний добір вправ.

4.2. Техніки та вправи для ефективного розвитку фонетичних умінь

Для навчання фонетики вчителі можуть використовувати як спеціалізовані підручники, у яких вправи зосереджені на розвитку фонетичних умінь, так і загальні підручники, що також містять фонетичні завдання. Крім того, викладач може самостійно створювати вправи, враховуючи індивідуальні потреби учнів.

М. Бернацька провела дослідження, у якому проаналізувала як загальні підручники для вивчення польської мови, так і спеціалізовані для вивчення фонетики і дійшла висновку, що у всіх проаналізованих публікаціях основну увагу приділено вправам, що стосуються окремих звуків, тоді як вправи для покращення інтонації, ритму, темпу

мовлення розглядаються поверхнево або взагалі відсутні. У зв'язку з цим вчителі часто змушені самотійно розробляти фонетичні вправи, адаптовані до потреб конкретного учня або всієї групи, оскільки наявні на ринку видання не задовольняють усіх потреб у цій сфері [12].

Отже, вправи, які використовуються для формування фонетичної компетенції діляться на два типи: перцептивні і артикуляційні [12]. Перший рік навчання характеризується інтенсивним використанням фонетичних вправ, однак повноцінні заняття, повністю присвячені фонетиці, практично не проводяться. Як правило, їм відводять 10–15 хвилин уроку (не на кожному занятті), а з просуванням у навчанні потреба в таких вправах поступово зменшується. Вважається доцільним проводити фонетичні вправи наприкінці заняття, коли зосередженість помітно знижується: спільне або індивідуальне повторення слів чи речень допомагає трохи активізувати вже втомлену групу. Якщо ж дві навчальні години відбуваються підряд, ефективним організаційним прийомом стає коротке, динамічне хорове повторення матеріалу з попереднього уроку на початку наступного, що дозволяє студентам швидко повернутися до робочого ритму та дисципліни [16][14].

На початкових етапах навчання учням буває складно розрізняти деякі звуки. Тому мовознавці, зокрема Х. Коморовська [24], радять почати із розпізнавання звуків. Науковиця пропонує вправу, яка полягає у тому, щоб демонструвати учням два слова із різним значенням, які відрізняються лише одним звуком – тобто так звані мінімальні пари, наприклад, *las* – *lis*.

Потім учитель подає різні комбінації цих двох слів: наприклад, двічі перше слово, двічі друге слово, мінімальну пару, мінімальну пару в зворотному порядку тощо:

Приклади комбінацій, які подає вчитель:

las – *las* → *однакові*

lis – *lis* → *однакові*

las – lis → пізні

lis – las → пізні

Іншою корисною вправою є завдання порахувати кількість повторень того самого слова. Для цього потрібно знову використати мінімальну пару, склавши із неї рядок з чотирьох слів, наприклад, *las – las – lis – las*. Завданням учня є вказати кількість повторень, в даному випадку – три.

Цей рядок слів можна також використати для вправи «знайди зайве», яка розвиває навички розрізнення звуків.

Наступним етапом для покращення фонетичних умінь є імітація. У цьому методі існують певні правила, які допомагають вчителю організувати ефективну роботу у класі.

1. Повторення хором. Учні нерідко виявляють сором'язливість у спробах відтворювати нові або незвичні звуки, оскільки побоюються виглядати смішно чи помилитися в присутності інших.
2. Поступове зменшення кількості учасників, що повторюють. Після кількох повторень усім класом варто запровадити повторення рядами, партами чи парами. При цьому важливо регулярно змінювати склад груп.
3. Поданий зразок звука завжди вимовляємо в слові чи реченні, а не ізолювано. Учні повинні вчитися вимовляти звук у контексті.
4. Варто спочатку добирати зразок так, щоб складний звук стояв у початковій позиції, оскільки вимова звуку на початку слова для учнів завжди є трохи легша для опанування. Лише потім можна перейти до подавання слів із важким звуком в інших позиціях – у середині чи в кінці слова. Такі позиції зазвичай трохи складніші.
5. Якщо у реченні учень допускається помилки в якомусь слові, варто попросити його повторити ціле речення з кінця. Це допоможе не лише виправити неправильний звук, а й покращити ритм та інтонацію.

6. Використання зорового контакту і жестів як підказок для учня. Це дає змогу уникати прямого звертання на ім'я під час організації повторення. Є два основні типи жестів: жест, спрямований на виклик учня до повторення, та жест, що виконує роль «диригента» мовного ритму. Такий підхід допомагає підтримувати чіткий та правильний темп повторень.
7. Якщо вимова звука чи слова є складною для повторення, намагаємося полегшити це завдання короткою інструкцією, наприклад, вчитель вимовляє слово правильно і посміхається, а тоді неправильно і залишається спокійним.

Окрім імітації існує ще й техніка еліцитації, тобто, так званого, видобування. Її можна застосувати у таких вправах:

Що відбувається на малюнку?

Вчитель показує учню малюнок і починає речення, яке учень повинен закінчити. Його висловлювання міститиме потрібний звук, коли, наприклад, вчитель хоче перевірити його здатність правильно вимовляти м'який *ś* та твердий *sz*: ми показуємо зображення людей, які сидять, ходять, плавають, їдять тощо, зображення, які вимагають використання слів із цим звуком. Щоправда ця вправа має обмежене застосування, адже вона підходить лише для слів, які можна проілюструвати.

Простим способом для перевірки та покращення вимови є попросити учня прочитати вголос речення або невеликий фрагмент тексту. Для цього вчитель повинен підготувати на фрагмент, що містить звук, правильну вимову якого він навчає. Якщо учень вимовляє звук правильно, це вправа на закріплення. Якщо він вимовляє його неправильно, ми переходимо до техніки імітації, про яку йшлося раніше, щоб допомогти учневі покращити артикуляцію.

Зрідка буває, що вправа з малюнком й читання вголос є надто складними завданнями для учня. В такому випадку можна попросити його перекласти коротке речення. Це застосовується для того, щоб не підказати учневі, як вимовляється звук, але дає змогу перевірити правильність артикуляції[24].

М. Фоланд-Куглер для навчання розрізняння звуків пропонує метод, у якому спочатку варто вказати різницю між схожими для початківців звуками, напр. *c – cz – ć*:

<i>ca</i>	<i>cza</i>	<i>cia</i>
<i>cą</i>	<i>czą</i>	<i>cią</i>
<i>ce</i>	<i>cze</i>	<i>cie</i>
<i>ce</i>	<i>czę</i>	<i>cię</i>
—	—	<i>ci</i>
<i>co</i>	<i>czo</i>	<i>cio</i>
<i>cu</i>	<i>czu</i>	<i>ciu</i>
<i>cy</i>	<i>czy</i>	—

Ці ряди треба прочитати вертикально та горизонтально і коли учні навчатися вимовляти дані звуки, можна перейти до слів, що їх містять:

<i>cały</i>	<i>czas</i>	<i>być</i>
<i>cena</i>	<i>czzerwony</i>	<i>dać</i>
<i>co</i>	<i>wczoraj</i>	<i>ciocia</i>
<i>chce</i>	<i>często</i>	<i>ciężki</i>
<i>nic</i>	<i>miecz</i>	<i>mieć</i>
<i>córka</i>	<i>czujesz się</i>	<i>kciuk</i>
<i>cyrk</i>	<i>czy</i>	—

За цим зразком варто вивчити й інші подібні групи звуків: *s—sz— ś*; *sc—szcz—ść*. Далі варто навчити учнів розрізняти *ą* та *ę*, оскільки вже на початковому рівні часто зустрічаються слова: *są, mają, książka, dokąd, idę, proszę*, а також звуки *i—y—e*, які можуть створювати граматичні відмінності (наприклад, рід прикметника).

Під час вивчення орудного відмінка варто ознайомити учнів з уподібненнями, яким підлягає зперед глухими приголосними:

<i>Polak</i>	<i>s Polakiem</i>
<i>Anglik</i>	<i>z Anglikiem</i>
<i>Belg</i>	<i>z Belgiem</i>
<i>człowiek</i>	<i>s człowiekiem</i>
<i>piesek</i>	<i>s pieskiem</i>
<i>kotek</i>	<i>s kotkiem</i>
<i>chłopak</i>	<i>s chłopakiem</i>

Це знання знадобиться також під час вимовляння таких простих слів, як: *trzy, trzeci, czwarty, wtorek, czwartek, świat, twój*, які учні схильні вимовляти згідно з написанням.

Наступним етапом опанування правильної артикуляції є засвоєння чергувань приголосних, що відбуваються при формуванні форм місцевого та давального відмінків:

<i>matka</i>	<i>matce</i>	<i>o matce</i>
<i>córka</i>	<i>córcie</i>	<i>o córcie</i>
<i>podłoga</i>	<i>podłodze</i>	<i>o podłodze</i>
<i>woda</i>	<i>wodzie</i>	<i>o wodzie</i>
<i>herbata</i>	<i>herbacie</i>	<i>o herbacie</i>
<i>Barbara</i>	<i>Barbarze</i>	<i>o Barbarze</i>
<i>szkoła</i>	<i>szkole</i>	<i>o szkole</i>
<i>macocha</i>	<i>machosze</i>	<i>o macosze</i>

Далі намагаємося зібрати приклади на *-d, -da, -do; -t, -ta, -to; -r, -ra, -ro; -ł, -ła, -ło* в трьох граматичних родах, щоб показати учням, що чергування приголосних у позиції перед *-e* є спільними для всіх трьох родів:

<i>-d, -da, -do, -dzie</i>	
<i>sad</i>	<i>sadzie</i>
<i>ogród</i>	<i>ogrodzie</i>
<i>miód</i>	<i>miodzie</i>
<i>woda</i>	<i>wodzie</i>
<i>Kanada</i>	<i>Kanadzie</i>
<i>winda</i>	<i>windzie</i>
<i>rondo</i>	<i>rondzie</i>
<i>saldo</i>	<i>saldzie</i>
<i>dyktando</i>	<i>dyktandzie</i>
<i>-t, -ta, -to, -cie</i>	

<i>brat</i>	<i>bracie</i>
<i>but</i>	<i>bucie</i>
<i>zeszyt</i>	<i>zeszycie</i>
<i>gazeta</i>	<i>gazecie</i>
<i>herbata</i>	<i>herbacie</i>
<i>kobieta</i>	<i>kobiecie</i>
<i>bloto</i>	<i>blocie</i>
<i>zloto</i>	<i>zlocie</i>
<i>auto</i>	<i>aucie</i>
<i>-r, -ra, -ro, -rze</i>	
<i>teatr</i>	<i>teatrze</i>
<i>tor</i>	<i>torze</i>
<i>aktor</i>	<i>aktorze</i>
<i>opera</i>	<i>operze</i>
<i>era</i>	<i>erze</i>
<i>koldra</i>	<i>koldrze</i>
<i>zero</i>	<i>zerze</i>
<i>biuro</i>	<i>biurze</i>
<i>metro</i>	<i>metrze</i>
<i>-ł, -ła, -ło, -le</i>	
<i>stół</i>	<i>stole</i>
<i>dół</i>	<i>dole</i>
<i>rosół</i>	<i>rosole</i>
<i>szkoła</i>	<i>szkole</i>
<i>Wisła</i>	<i>Wiśle</i>
<i>stodoła</i>	<i>stodole</i>
<i>mydło</i>	<i>mydle</i>
<i>krzesło</i>	<i>krześle</i>
<i>koło</i>	<i>kole</i>

Провідним методом занять із фонетики є реконструкція та відтворення. Способом перевірки розуміння, а передусім правильної сегментації почутого мовного потоку на окремі слова, виступає диктант. Диктанти для початківців мають бути короткими –три, чотири речення –з перевагою вже відомих слів і висловів. Їх треба застосовувати регулярно й перевіряти разом з учнями під час уроку[16].

Х. Коморська зазначає, що розрізняння та продукування звуків не вистачає для повністю зрозумілої комунікації, адже багато труднощів спричиняють неправильний наголос в словах та реченнях.

Для того, щоб учні опанували наголос, передусім необхідно сформувати вміння розпізнавати, на який склад падає наголос. Ефективною допоміжною стратегією є використання графічних ілюстрацій. Можна застосовувати такі способи позначення наголошеного складу:

1. Написання слова з використанням великих літер для наголошеного складу та малих – для ненаголошених, наприклад: *teLEfon*;
2. Написання слова з рисочкою перед наголошеним складом: *te'lefon*;
3. Позначення наголосу над відповідною частиною слова: *tele'fon*;
4. Виділення наголошеного складу іншим шрифтом: *telefon*.

Ще одним ефективним методом є графічне подання всього ритмічного малюнка слова без використання літер, а за допомогою великих і малих квадратів чи великих і малих кіл, де більша фігура позначає наголошений склад, а менша – ненаголошений. У такому разі ритмічний малюнок слова *telefon* може бути записаний, як оОо.

Під час роботи з певною групою доцільно обговорити з учнями, яка система позначень є для них найзручнішою, і надалі послідовно використовувати саме її. Альтернативою може бути одразу визначений учителем формат, проте принцип незмінності та системності має залишатися обов'язковим[24].

Під час формування навичок правильного інтонування доцільно застосовувати згадані вище методи, використовувані під час опрацювання окремих звуків, і переносити їх на рівень цілого речення. Це охоплює як методи розпізнавання, так і методи відтворення. На цьому етапі ефективними є раніше розглянуті прийоми: «однакове –різне», робота з числами, повторення тощо.

У навчанні інтонації важливими є письмові позначки, які можуть полегшити учням сприйняття мелодійної лінії висловлення. Найчастіше використовують такі типи графічної позначень:

1. Позначення мелодійного руху за допомогою стрілок, спрямованих угору або вниз;
2. Подання інтонаційного контуру за допомогою хвилястої лінії, що відображає мелодійний перебіг висловлення, а також горизонтальних ліній, що позначають окремі слова;
3. Окреслення інтонаційної лінії жестом.

Це основні методи, які застосовуються для навчання розрізнення та правильного відтворення звуків, опанування наголосу в слові, розуміння й коректного використання фразового наголосу та інтонації. Водночас важливо пам'ятати, що не кожен учень досягне високих результатів у сфері вимови. Природні здібності в цій галузі суттєво різняться, і успіх не завжди прямо корелює з обсягом докладених зусиль. Тому, працюючи над формуванням правильної вимови, слід постійно тримати в полі зору головну мету – забезпечити зрозумілість і комунікативну ефективність мовлення учнів[24].

Навчання ритму та інтонації відбувається на більш пізніх етапах вивчення мови, коли окремі звуки та такі фонетичні процеси, як спрощення та уподібнення вже опановані. М.Фоланд-Куглер підкреслює необхідність спеціальних вправ на енклітики, оскільки більшість іноземців має схильність ставити наголос на смисловому займеннику, а не на допоміжному прийменнику. Правильне наголошення можна сформулювати лише шляхом багаторазового повторення поєднань односкладових форм займенників із прийменниками:

dó mnie
dó niej
dó nas
dó was
dó nich (але: *dociébie, doniégo*)

Так само з прийменниками *o, u, dla*:

ó mnie (але: *o tobie*)
ó niej
ó nim

dlá mnie (але: *dla ciébie*)
dlá niej
dla niégo

ó nas
ó was
ó nich

dlá nas
dlá was
dlá nich

Варто потренувати інтонацію також у реченнях на кшталт:

Chodźdómnie!
Popatrznámnie!
Napiszdó niej!
Myślęónim.
Przyjdédó was.
Kupiętodlánich.

Студентам просунутого рівня варто звертати увагу на інші види наголосу, окрім звичного парокситонічного, наприклад, при відмінюванні дієслів у минулому часі та в умовному способі, а також укладаємо список іменників грецько-латинського походження, здебільшого на *-uka (-ika)*, з наголосом на третій склад від кінця. На цьому етапі навчання детальніше знайомимо студентів із фонетичними варіантами, що трапляються в польській мові. Часто подаємо приклади спрощеної, менш ретельної вимови, характерної для мови щоденної комунікації; допускаємо розмовну вимову прізвищ на зразок *Grabowski, Majewski* (у формі *Graboski, Majeski*), прикметників *warszaski, częstochoski*, числівників *pierszy, pięćdziesiąt, sześćset* та інших.

Для урізноманітнення занять із фонетики М. Фоланд-Куглер радить використовувати скоромовки, це може бути корисним тренуванням як окремих звуків, так і правильної інтонації:

W Szczepieszynie chrząszcz brzmi w trzcinie.
Przeszedłem szybko przez plac Trzech Krzyży.
Stół z powyłamywanymi nogami.
W czasie suszy szosa jest sucha.
Nie pieprz, Piętrze, wieprza pieprzem.
Z českich strzech szło Czechów trzech.
Szafranu nie przetrze, mężczyzny nie przeprze.
Przeleciały trzy pstre przepiórzyce przez trzy pstre kamienice.

Узагальнюючи, слід наголосити на принципах навчання вимови, ритму та інтонації, сформульованих Х. Коморською:

1. Навчання правильної вимови тісно пов'язане із вчителем, який є прикладом правильної артикуляції. Тому необхідно дбати про повну правильність власної вимови, використовуючи записи із висловлюваннями носіїв мови.
2. Ефективність навчання вимови залежить від рівня «наслуханості» звучання іноземної мови. Ефективне навчання вимови можливе лише тоді, коли учні багато часу проводять, слухаючи записи, тобто коли належну увагу приділено розвитку слухових умінь.
3. Навчання продукування правильних звуків має передувати тренування перцепції (сприймання). Досягнення правильної вимови можливе лише тоді, коли учень уміє упізнати зразок і розрізняє відмінності у висловлюваннях інших осіб.
4. Опанування правильної вимови є функцією кількості повторень. Умовою ефективності навчання є часта, точна імітація та репетиція поданого зразка.
5. Страх помилитися є сильним гальмівним чинником, тому заохочення до повторення зазвичай передбачає можливість хорového повторення, що дає учневі відчуття безпеки завдяки певному «розчиненню» в групі.
6. Забезпечити повну точність індивідуальних висловлювань у хорі неможливо, тому після хорових вправ необхідний перехід до індивідуального повторення та виправлення, аби запобігти закріпленню некоректної вимови звуків.
7. Полегшенням для роботи вчителя є будь-які засоби, що спрощують навчання: чіткий контраст двох слів, розміщених поруч одне з одним, подання зразків цього слова, що містить певний звук і трапляється також в іноземній мові, звук або асоціації з відомими положеннями губ (усмішка, позіхання), малюнки, плескання для позначення ритму, повторення від кінця тощо [16].

Підсумовуючи, робимо висновок, що формування фонетичної компетентності під час вивчення польської мови як іноземної передбачає систематичне й поетапне опрацювання артикуляції, наголосу, ритму та інтонації. Ефективність цього процесу забезпечують цілеспрямовані вправи, диференційований добір матеріалу відповідно до рівня володіння мовою та послідовне відпрацювання як нормативних, так і варіативних фонетичних реалізацій. Важливим є комплексний розвиток умінь сприймати й відтворювати фонетичні явища в усному мовленні, що сприяє наближенню мовленнєвої продукції студентів до норм сучасної польської мови та формує їхню комунікативну компетентність.

Висновки

У ході дослідження було комплексно проаналізовано фонетичні особливості польської мови у порівняльному аспекті з українською, а також визначено чинники, що впливають на формування фонологічної компетентності українських учнів, які вивчають польську як іноземну. Проведене дослідження підтвердило, що фонетична система польської мови, попри типологічну близькість до української, демонструє низку специфічних рис, які потребують цілеспрямованого опрацювання в навчальному процесі.

У першому розділі було з'ясовано артикуляційні характеристики голосних і приголосних польської мови, зокрема особливості реалізації носових голосних, систему твердих, м'яких і шиплячих приголосних, а також артикуляцію звуків у запозиченнях. Порівняння з українською мовою дозволило окреслити ключові відмінності, що часто спричиняють труднощі у вимові: відсутність еквівалентів польських носових голосних, інша реалізація сонорних, ширша система шиплячих та аффрикат, а також специфічні правила оглушення та пом'якшення. З'ясовано, що саме ці сегментні відмінності ускладнюють оволодіння польською фонетикою, оскільки вимагають вироблення нових артикуляційних навичок і подолання міжмовної інтерференції.

У другому розділі було проаналізовано феномен фонетичної варіативності польської мови, що безпосередньо впливає на якість комунікації. Досліджено процеси асиміляції, редукції та спрощення у числівникових формах, які нерідко порушують інтуїтивні очікування українських учнів. Встановлено, що засвоєння цих закономірностей є необхідним для формування природного та зрозумілого мовлення, адже саме фонетична варіативність значною мірою визначає реальне функціонування мови в мовленнєвому потоці.

У третьому розділі було приділено увагу просодичному рівню, зокрема інтонаційній організації висловлювання. Визначено основні параметри інтонації та їх роль у комунікативному процесі. Особливе

значення має порівняльний аналіз польського та українського наголосу, який дозволив встановити, що фіксований наголос у польській мові є однією з найбільш помітних просодичних ознак, що потребують автоматизації. Доведено, що порушення інтонаційних моделей, ритму та мелодики фрази впливають на сприйняття мовлення набагато сильніше, ніж ізольовані помилки на рівні окремих фонем.

Четвертий розділ роботи був присвячений методичним аспектам формування фонетичних навичок. Уточнено вимоги до організації навчання фонетики, критерії оцінювання, принципи відбору матеріалу та роль учителя в корекції вимови. Систематизовано ефективні техніки та вправи для розвитку артикуляційних, аудитивних і просодичних умінь, які сприяють подоланню міжмовної інтерференції, формуванню точнішої фонематичної диференціації та виробленню природної інтонаційної моделі. Особливу увагу приділено необхідності поєднання теоретичних знань про фонетичну систему з регулярною артикуляційною практикою.

Загалом результати дослідження дають підстави стверджувати, що цілеспрямоване опрацювання фонетичних і просодичних особливостей польської мови, побудоване на порівняльному аналізі з українською, є ефективною стратегією формування повноцінної фонологічної компетентності. Такий підхід дозволяє не лише запобігти закріпленню типових для українців артикуляційних помилок, але й забезпечити розвиток природної, комунікативно успішної вимови, що безпосередньо впливає на якість комунікації.

Список використаної літератури

1. Бакум, З. П. (2009). Принципи навчання фонетики української мови.

2. Батяєва, В. І. (2023). Зросійщення звуку [ў] в сучасній українській літературній мові: причини несвідомої редукції [ў]. Молодий дослідник, (1), 2-4.
3. Грещук, В. (2016). Кононенко І. Українська та польська мови: контрастивне дослідження. Мовознавство.
4. Кононенко, І. (2012). Українська та польська мови: контрастивне дослідження.
5. Литвин, І. М. (2018). Зіставна фонетика української, російської та польської мов.
6. Лукіна, Л. Р. (2023). Методика навчання польської мови.
7. Мирошніченко, І. М. (2020). Практична фонетика польської мови з елементами правопису.
8. Піддубна, В. В. (2024). Формування фонетичної компетентності у вивченні польської мови як іноземної.
9. Словник української мови online. Томи 1-15 (А-П'ЯТЬ). – [Електронний ресурс] – <https://sum20ua.com/?page=1328&wordid=42063> (режим доступу: 09.05.2025).
10. Anchimiuk, O. (2019). Lingwodydaktyczny aspekt opisu intonacyjnego systemu języka ukraińskiego. Linguodidactica, 23, 225-235.
11. Biernacka, M. (2011). Ćwiczenia komunikacyjne a nauczanie fonetyki języka polskiego jako obcego. Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców, (18), 253-259.
12. Biernacka, M. (2015). Nauczanie fonetyki języka polskiego jako obcego w świetle technik nauczania wybieranych przez autorów współczesnych podręczników. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
13. Błędy wymowy. SJP PWN. – [Електронний ресурс] – <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Bledy-wymowy;22608.html> (режим доступу: 04.03.2025).
14. Dąbrowska, A., Dobesz, U., Pasieka, M. (2010). Co warto wiedzieć: poradnik metodyczny dla nauczycieli języka polskiego jako obcego na Wschodzie. Ośrodek Rozwoju Edukacji.
15. Dukiewicz, L. (1978). Intonacja wypowiedzi polskich. Prace Instytutu Języka Polskiego, 0208-4074.
16. Foland-Kugler, M. (1992). Metodyka nauczania fonetyki języka polskiego (Postulaty ogólne oraz propozycje ćwiczeń fonetycznych dla początkujących i zaawansowanych).

17. Fonem a nosowe. SJP PWN. – [Електронний ресурс] – <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Fonem-a-nosowe;22914.html> (режим доступу: 04.03.2025).
18. Grochala, B. (2017). Michalina Biernacka, Znajdź z polskim wspólny język. Fonetyka w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Poradnik metodyczny, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
19. Jak mówić, żeby nas słuchano? - Prof. Jerzy Bralczyk. – [Електронний ресурс] – <https://www.youtube.com/watch?v=TG4ZAGnlPOY> (режим доступу: 09.05.2025).
20. Karaś H. (2019). Wtórna nosowość. Gwary polskie. Uniwersytet Warszawski.
21. Karczmarchuk, B. (1987). Wymowa polska z ćwiczeniami (Vol. 1). Wydawn. Polonia.
22. Kazakov, O., & Galaidin, A. (2018). Phonetic mistakes of foreigners in the Polish language and methods of their elimination. Scientific Journal of Polonia University, 30(5), 130-135.
23. Komlogo.pl. Akcent zdaniowy. – [Електронний ресурс] – <https://www.komlogo.pl/encyklopedia/111-a/311-akcent-zdaniowy> (режим доступу: 09.05.2025).
24. Komorowska, H. (1999). Metodyka nauczania języków obcych. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
25. Łukaszewicz, B., & Mołczanow, J. (2018). Rhythmic stress in Ukrainian: Acoustic evidence of a bidirectional system. Journal of linguistics, 54(2), 367-388.
26. Maciołek, M. (2015). Problemy (cudzoziemców i lektorów języka polskiego) z wymową liczebników. Postscriptum Polonistyczne, 16(2), 109-124.
27. Maciołek, M. (2015). Przejawy tendencji do ekonomiczności środków językowych w zakresie wymowy i podsystemu fonologicznego. Linguarum Silva, (4), 185-207.
28. Misjac, N. (2013). O niektórych fonetyczno-fonologicznych cechach języka polskiego. Українська полоністика, (10), 3-8.
29. Molenda, A., & Tworek, A. (2025). Czy trzeba badać polskie samogłoski nosowe?. Linguistische Treffen in Wrocław, 26(2), 419-431.
30. PolFon – Polski system fonologiczny. Uniwersytet Palackiego w Ołomuńcu. – [Електронний ресурс] – from <http://polfon.upol.cz/?lg=pl> (режим доступу: 01.10.2025).
31. Pompino-Marschall B, Steriopo E, Żygis M. (2017). Ukrainian. Journal of the International Phonetic Association. 47(3):349-357.

32. Ptakom, chlebom. SJP PWN. – [Електронний ресурс] – <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/ptakom-chlebom;16393.html> (режим доступу: 04.03.2025).
33. Skorek, J. 2013. „Intonacja współczesnego języka polskiego w dyskursie lingwistycznym tekstu (badania eksperymentalne)”.
34. Słownik języka polskiego PWN. – [Електронний ресурс] – <https://sjp.pwn.pl/slowniki/intonacja.html> (режим доступу: 09.05.2025).
35. Smoleń, S. (2008). Wymowa lektorów i spikerów stacji RMF FM.
36. Tambor, J., Maciołek, M. (2018). Głos polskie: przewodnik fonetyczny dla cudzoziemców i nauczycieli uczących języka polskiego jako obcego. Katowice: Uniwersytet Śląski, Wydawnictwo Gnome.
37. Wierzchowska, B. (1971). Wymowa polska. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
38. Wysocka, M. (2023). Akcent wyrazowy w percepcji dorosłych użytkowników języka polskiego. Logopedia, 52(1).
39. Wysocka, M. (2024). Intonacja zdań oznajmujących, rozkazujących i pytających w percepcji dorosłych użytkowników języka polskiego. Prace Językoznawcze, 26(4), 111-127.